

Vyšší institut
aplikované psychologie
Lisabon. Konference
září 2011

Paradoxní dynamika osobní a profesní identity.

Pierre Tap¹
Samuel Antunes²

Shrnutí.

Co je osobní a co profesní identita? Jak je konstruována profesní identita a jak souvisí s osobní identitou každého subjektu? Autoři představují různé autory, kteří se těmito otázkami zabývali, z psychosociologické a sociologické perspektivy, na základě výzkumů vývojové psychologie (Zazzo, Malrieu, Wallon, Cloutier), pokud jde o konstrukci osobní identity od dětství a dospívání. Identita se však v dospělosti zdaleka neukotvuje, ale podléhá krizím, proměnám a přechodům, ať už dobrovolným, nebo vynuceným. Autoři se proto opírají o odborníky z oblasti ekonomie (Amartya Sen, John Rawls) a sociální filozofie (Paul Ricoeur, Jean-Marc Ferry, Alan Montefiore, David Rasmussen, Axel Honneth), neboť práci a profesní identitu v jejich dynamice a krizích nelze rozumět mimo profesní a existenciální etiku, mimo způsob, jakým sociální aktéři, jednotlivci i skupiny, dávají smysl svým životům v práci i mimo ni. Nakonec autoři rozvádějí hlavní paradoxy, které se projevují v dynamice vytváření a vývoje těchto identit ve společnosti narušené nezaměstnaností, stresem a nejistotou budoucnosti.

Úvod. Od chování k profesní identitě.

Abychom pochopili význam profesních identit a jejich souvislost s osobní dynamikou, je třeba je nejprve zasadit do kontextu *individuálního a kolektivního chování*. Pod pojmem "*chování*" rozumíme komplexní intrapersonální artikulaci duševních činností a chování spojených s danou oblastí lidské praxe, která je charakterizována interakcí mezi osobou, lidským okolím a fyzickým, sociálním a kulturním prostředím. Je však důležité tento pojem objasnit.

Chování je často považováno za synonymum chování. Je však nutné mezi nimi rozlišovat. Pierre Janet nazval určité činy, určité *konkrétní formy* lidského chování (očekávání, chování při triumfu či neúspěchu atd.) *kanály*. Chování má být "objektivní", pozorovatelné, zatímco

¹ Emeritní profesor na univerzitě v Toulouse Le Mirail; profesor na Vyšším institutu aplikované psychologie. Lisabon

² Psychoterapeut a kouč. Výkonný ředitel společnosti Dave Morgan Consulting Company, Lisabon

jednání představuje neviditelnou dynamiku téhož chování, duševní činnosti a pocity před jejich projevem.

V roce 1929³ Janet napsal: "Psychologickým faktem je chování živé bytosti". Chování (navenek vnímatelné pohyby, činy, slova) je jistě součástí psychologické skutečnosti, ale zahrnuje také motivační dynamiku, záměr, vědomí a uvažování, které mají důležitý vnitřní rozměr. Dalo by se říci, že *chování je organizovaný soubor chování a duševních činností řízených přáními, motivacemi, hodnotami, které je třeba hájit, a obranami, které je třeba aktivovat*. Přesvědčení a víra, fantazie a snění, vnitřní řeč, pocity lásky nebo agrese, mentální hodnocení v profesních činnostech jsou tedy psychologické operace, které umožňují artikulaci reprezentací a činů, těla a sociální komunikace. *Pojem jednání se vztahuje k hypotéze o organizovaném, strukturovaném, jednotném charakteru člověka*⁴. Chování nelze omezit na jeho fyzické nebo sociální aspekty. "Pod pojmem *chování* rozumíme chování, které je externalizováno v jednání, ale také chování, které je internalizováno v podobě fantazií nebo v podobě intrasubjektivních vztahů mezi různými tendencemi psychického aparátu" (Widlöcher, 1973). Autoři jako Meyerson (1948) a Malrieu (2003) ukázali význam emocí, pocitů a hodnotových systémů při vzniku a fungování sociálně-osobnostních reprezentací v dynamice jednání. Pirandello v knize *Šest postav hledá autora* (1921) napsal: "Fakta jsou jako pytle, jsou-li prázdné, nevydrží. Aby skutečnost obstála a dávala smysl, je třeba nejprve zahrnout motivy a pocity, které ji vyvolaly. *Chování zahrnuje vše, co člověku umožňuje dát smysl své situaci, legitimizovat vlastní chování v souladu s hodnotami, které hájí, a projekty, které rozvíjí*."

³ Citát Pierra Janeta použili již Doron a Parot (1990) z knihy *L'évolution psychologique de la personnalité* (1929). Paris, Éditions Chahine, 1929. Reedice textu: Paříž: La Société Pierre Janet s pomocí CNRS, 1984, 327 s. (ke stažení).

⁴ Lagache definuje jednání jako "soubor materiálních a symbolických operací, jimiž organismus v určité situaci usiluje o realizaci svých možností a o snížení napětí, které ohrožuje jeho jednotu a motivuje ho. Výraz 'soubor operací' nevylučuje žádnou reakci nebo odezvu organismu a navíc znamená, že tyto reakce nebo odezvy tvoří strukturovaný celek" (1951, s. 310).



Proto je důležité spojit otázku identit s jednáním v profesní oblasti.

Mluvit o "profesionálním chování" znamená představit vztah mezi konáním (chováním) a bytím (vědomým, kompetentním, emocionálním atd.). Pojem "*identita*", který je obecně spojován s faktem "bytí"⁵ a který je vyvoláván ve vztahu ke všem oblastem lidské činnosti, bude hrát významnou roli v profesním jednání, ve vztahu k různým dalším oborům či oblastem činnosti, životním prostředím, vnějším či vnitřním prostorům:

- Tělesná oblast: být "krásný" nebo "ošklivý"; být "vysoký" nebo "malý";
- Oblast jídla: "obezita" nebo "anorexie";
- Genderová nebo sexuální oblast: být "muž" nebo "žena"; být "heterosexuál" nebo "gay";

Tyto první tři oblasti mobilizují tělesnou identitu, genderovou identitu a sexuální identitu. Je třeba poznamenat, že každý typ činnosti zahrnující kategorizaci předpokládá konstrukci a vývoj více či méně komplexního systému identity, který zahrnuje osobu v její rozmanitosti a vazbách na více oblastí. Tyto definice mohou mít podobu stereotypizace a stigmatizace: často se tak děje v případě, že se zavádí binární myšlení, které staví proti sobě dvě skupiny nebo

⁵ Je okamžitě jasné, že *bytí* lze abstraktně oddělit pouze od *konání*, *vědění*, *moci* nebo *stávání se*. Známe klasickou trilogii (1968) vztahů mezi *věděním*, *know-how* a *bytím*. Tato trilogie má však tu nevýhodu, že je příliš zaměřená na znalosti. Lze ji platně spojit s touto druhou, postmoderní trilogií *moci*, *darů smyslu a hodnoty* a *stávání se*. Jaký smysl má například *know-how* (dovednost), které by bylo odříznuto od jakéhokoli úspěchu (*neumění*) nebo které by bylo vnímáno jako nepřijatelné z hlediska etiky (smyslu a hodnoty konání)?

národy, dvě kategorie, dvě charakteristiky. To se skutečně projevuje v určitých kategorizacích podle různých společenských oblastí nebo oblastí života:

- Pole rodiny: být "fúzujícím" rodičem (nechat jít) nebo "kastrujícím" rodičem (autokratem);
- Akademická nebo profesní oblast: být "nadaný" nebo "hlupák", být "technik" nebo "prodavač", být dělník nebo operátor (dvě identity, které se oficiálně zaměřují, ale které mohou způsobovat rozdíly v sebeprezentaci nebo reprezentaci druhých).
- Oblast volného času: která představuje mnoho identit spojených se specifickými praktikami: být rybářem, čtenářem, divákem, sportovcem.
- Kulturní, náboženské, politické atd. oblasti.

A mohli bychom znásobit kvalifikátory spojené s různými činnostmi nebo různými prostředními: společenskými, kulturními, sportovními atd. Všechny tyto identity mohou být hierarchické, sloučené nebo protikladné, aby tvořily osobní identitu nebo orientovaly profesní⁶ identitu. V prvním přiblížení můžeme říci, že identita nutně zasahuje do "kvalifikace" osoby, skupiny nebo instituce ve vztahu k různým *typům činností nebo funkcí...*

Identita je tedy proces kvalifikační atribuce, tvořený reprezentacemi a pocity, které umožňují osobě popsat a hodnotit sebe sama, ale také umožňují ostatním popsat nebo hodnotit ji. Je třeba poznamenat, že tento *hodnotící popis* může být pozitivní, negativní nebo neutrální, v závislosti na jeho autorovi nebo cíli. Identita nezaměstnaného, ženy v domácnosti (nebo muže), důchodce atd. je obecně více či méně znehodnocena ve srovnání s profesními identitami. Ty jsou však samy o sobě více či méně hierarchizované podle stupnice ohodnocení příslušných profesí nebo podle sociálního či kulturního zázemí dotyčných aktérů. Je však třeba poznamenat, že takto definovaná identita je součástí dynamiky širšího chování, které řídí, a zároveň nachází smysl a důvod existence prostřednictvím rozhodnutí a "osobních činů", jak říká Malrieu (2003).

Jak navrhl Marcia (1991), existují tři aspekty osobní identity:

- *Subjektivní aspekt*: s množstvím pocitů, zejména skutečných nebo domnělých pocitů jednoty a kontinuity sebe sama, ve vztahu k reprezentacím, obrazům a emocím na jedné straně a k vnějším (fyzickým, sociálním, kulturním) možnostem nebo tlakům na straně druhé;
- *Aspekt chování*: skládá se ze všech návyků všeho druhu, postojů a motivací, reakcí, které jsou pozorovatelné a předvídatelné;
- *Strukturální aspekt*: zahrnuje schopnost subjektu kontrolovat, organizovat, udržovat nebo měnit své celkové osobní fungování ve vztahu k různým aktuálním kontextům, ale také ve vztahu k osobní historii a časové regulaci.

Osobní identita musí neustále zohledňovat mnohočetné sociální, profesní a kulturní identity, které ji popisují a tvoří. Navíc tyto vícenásobné identity, i když jsou koordinovány osobní identitou, tvoří pouze část osobnosti. Zasahují do různých způsobů chování člověka, do artikulace mezi systémy reprezentací, přesvědčení, projektů a systémů jednání⁷. Mezi osobní

⁶ Například pro basketbalistu je lepší být vysoký, pro žokeje malý a lehký, ... atd., nemluvě o profesních stereotypch o mužnějších či ženštějších profesích, ... atd.

⁷ V tomto bodě lze odkázat na *teorii systémů aktivit, kterou navrhli Curie a kol.* (CURIE, 2000)

identitou a kolektivní identitou samozřejmě existují úzké a složité vazby. Například osobní identita je spojena s *implicitními teoriemi osobnosti*⁸, které jsou kolektivně konstruovány. Naopak kolektivní identity jsou internalizovány a přivlastňovány jednotlivci prostřednictvím četných vzdělávacích zkušeností. Zkušenosti a životní historie však vedou lidi ke krizím, přechodům a změnám identity. To platí pro profesní identity ve vztahu k idealizovaným reprezentacím (založeným na imaginárních nebo neaktualizovaných referenčních hodnotách) nebo pragmatickým reprezentacím (prožívaným na základě konkrétních zkušeností) a žádoucímu nebo předepsanému chování⁹. Dynamika identity se skládá z procesů, které jsou zároveň intrapersonální (úvahy a činnosti samotného jedince), interpersonální (diskuse a činnosti s ostatními lidmi) a organizační (zohlednění cílů, kompetencí očekávaných profesní organizací, projevených nebo implikovaných povinností a práv, zákazů, požadavků a rad).

I. Identita: definice a charakteristiky.

Abychom mohli pokročit v předběžné definici identity, domníváme se, že je nutné rozlišovat mezi "identitou" a "sebepojetím". Podle R. L'Ecuyer¹⁰, pojmy "osobní identita" a "sebepojetí" evokují a měří stejné procesy a obsahy. U jiných autorů je naopak třeba je rozlišovat. Například Honess a Yardley (1987) se domnívají, že koncept "identity" dává přednost strukturálním nebo sociálním procesům, aby vysvětlil jednání jedince, zatímco model "sebepojetí" považuje jedince za původce jednání. Je však třeba vzít v úvahu jak strukturální a sociální determinace, tak i osobní determinace.

Podle našeho názoru zahrnuje pojem "*identita*" a jeho opak, "*jinakost*", na rozdíl od "*sebepojetí*" *procesy srovnávání*. Pojem "*identita*", odvozený z logiky, znamená "*stejnost*" (absolutní podobnost) mezi dvěma objekty nebo mezi dvěma momenty téhož objektu: moje identita je to, co mi umožňuje "*zůstat stejný v čase*" (srovnání se sebou samým). Totožnost dvou jednovaječných dvojčat znamená, že jsou zcela *identická* (srovnání s ostatními). Tato první definice (podle *idem*) je však v protikladu k té, která definuje identitu jako potvrzení specifických vlastností cílového objektu (definice podle *ipsity*¹¹): nejde již o to být stejný, ale *být sám sebou*.

Identitu pak lze definovat jako systém reprezentací, pocitů, znalostí a projektů, na jejichž základě člověk vnímá a poznává sám sebe, ale také je vnímán a poznáván ostatními.

Umožňuje jedinci strukturovat se "v konfrontaci s objekty, situacemi a ostatními jako hodnotná jednotka, odlišná od ostatních, jedinec zapojený do svého životního prostředí a

⁸ Pojem *implicitní teorie osobnosti* (IPP), převzatý od Brunera a Tagiuriho (1954), který v Evropě zavedli LEYENS (1983) a BEAUVOIS (1984), se dnes dostal do běžného psychosociálního jazyka. TIPy, vytvořené zdravým rozumem, jsou mentální reprezentace druhých (nebo sebe sama) zahrnující předem stanovenou organizaci osobnostních rysů o konání (když někdo dělá to, dělá i ono) nebo o bytí (když je někdo takový, je i onaký). TIP lze považovat za "naivní charakterologii" (Doron a Parot, 1991, s. 684); BELLIER (2004) ukazuje význam TIP pro individuální a kolektivní fungování ve firmách, a to jak ve vztahu k know-how, tak k sebeřízení a identitě dotčených lidí a skupin.

⁹ Předpisy mohou být explicitní (odkazem na zákony a předpisy) nebo implicitní (reprezentace, pozitivní nebo negativní stereotypy atd.).

¹⁰ René L'ECUYER je francouzský autor, který nejlépe prozkoumal vývoj sebepojetí v průběhu života, počínaje otázkou "Kdo jsem?". Kdo jste? Srov. L'ECUYER, 1978; 1980; 1981; 1994.

¹¹ Paul RICOEUR srovnává tyto dva aspekty (*idem/ipse*) identity a jejich složité interakce ve své knize *Soi-même comme un autre* (1990). Jejich využití v sociální psychologii viz TAP (*Identité et exclusion*, 2004).

schopný, zatímco se vyvíjí, *rozpoznat sám sebe jako totožného se sebou v čase*" (MASSONNAT, PERRON, 1990, s. 10). Osobní identita je "spojena s vědomím, poznáním, hodnocením a integrací sebe sama... Je v neustálém vztahu s *kulturními systémy* přesvědčení a hodnot, se *systémy chování a životními styly*, a tedy s mnohočetnými kolektivními identitami a různými skupinovými *příslušnostmi*, které jsou s těmito systémy a styly spojeny" (TAP, 2005a, s. 278).

Podle Henriho LEHALLEHO (1995) se při vytváření identity uplatňují tři různé procesy: *deskriptivní* (popis sebe sama), *hodnotící* (sebehodnocení) a *integrační* (vnitřní soudržnost). Podle téhož autora má identita dvojí integrační funkci: udržuje koherenci a kontinuitu, ale zároveň aktualizuje schopnost konstruovat nové formy (morfogeneze). Hanna Malewska-Peyre a Pierre Tap (1991) se domnívají, že geneze identity je rovněž spojena se dvěma integračními procesy: sociální integrací (interpersonální a sociokulturní) a psychickou integrací (¹²intrapersonální). Spojení těchto dvou integračních procesů umožňuje dítěti socializaci a personalizaci¹³. Paul Ricoeur ukázal význam *narativní identity*, která umožňuje lidem budovat a posilovat svou osobní nebo profesní identitu vyprávěním svého příběhu. Můžeme tedy pochopit důležitost životních příběhů, možnost vyprávět sám sebe, být hrdinou, ať už šťastným nebo nešťastným, svého vlastního příběhu. Podle Paula Ricoeura umožňuje *narativní identita* (artikulující memetismus - být stejný - a ipsitu - být sám sebou) "vyprávění zkušeností. Vyprávění dává osobní identitě historické *ukotvení* a hutnost a orientuje etiku na *podstatný ideál dobrého života*."

Jak však správně upozorňuje Philippe MALRIEU (2003), "autobiografická vyprávění nejsou pouhými "životními příběhy", v nichž subjekt popisuje průběh svého života. Jde o formulaci *reflexivních otázek*, v nichž se ptá, co mohl udělat a co by na základě zhodnocení svých zkušeností a situace síly či slabosti, v níž se nachází, mohl udělat. V současné době se *připravuje* víceméně ucelený *plán pro budoucnost*" (op. cit., s. 159).

Prožívané konflikty však vedou aktéra k "racionálnímu zdůvodnění nároků", a tím ke konstrukci *argumentační a rekonstrukční identity*. "Argumentace se zabývá *odpovědností* subjektů práva, přičemž etika směřuje k *procesní představě spravedlivé společnosti*." Toto pojetí nutí k odklonu od "podstatného ideálu" a k vyvolání krize, mutace a možné rekonstrukce.¹⁴

Jean-Paul CODOL (1980) definuje identitu ve třech dimenzích: 1. já jako jedinečný objekt (jedinečnost, pocit odlišnosti); 2. soudržnost, stabilita a relativní stálost já (pocit jednoty a identity se sebou samým); 3. sebehodnocení (pocit moci, autonomie, sebeúcta). Podle něj je identita "strukturovaný soubor smysluplných informací, které o sobě jedinec obdržel nebo si

¹² Pojem *psychické integrace* připomněl Bruno BETTELHEIM (1943, přetištěno 1979) v souvislosti s přežitím v nacistických koncentračních táborech (v nichž byl sám internován téměř dva roky). Tato psychická integrace byla podle něj určující vlastností vězňů, kteří nejlépe odolávali krutým životním podmínkám v táborech. Tato integrace souvisela se silou vnitřních názorů a přesvědčení, hodnot, které byly pro jedince zakořeněné a významné.

¹³ Viz také Pierre TAP, 1991.

¹⁴ Ferry, J.M. *L'éthique reconstructive*. Paříž, Cerf, 1996. s.7

je vytvořil. Je to nakonec organizace rysů, vlastností, charakteristik [...], které si jedinec sám přisuzuje." (*Op.cit.* s. 156). Tyto charakteristiky jsou výsledkem kognitivní integrace vnějších informací v závislosti na sociální příslušnosti člověka.

Paul Mussen (1980) představuje identitu jako "složenou mentální strukturu, která má jak kognitivní, tak afektivní charakteristiky a která zahrnuje vnímání sebe sama jedincem jako odlišné, soběstačné bytosti, oddělené od ostatních, jejíž chování, potřeby, motivace a zájmy mají přiměřený stupeň koherence" (*Op. cit.*, s. 13).

Erik ERIKSON (1968) rozlišuje mezi "*osobní identitou*" a "*identitou ega*". Osobní identita zahrnuje vnímání vlastní *stejnosti*, dynamiku existenciální kontinuity a vnímání, že ostatní tuto stejnost a kontinuitu uznávají. "Identita ega" souvisí spíše s *kvalitou ega této existence*. Avšak skloubení těchto dvou identit určuje *styl individuality člověka*, který díky svým vlastnostem navazuje autentické a smysluplné vztahy s ostatními lidmi. "Hledání identity zahrnuje hledání smyslu života, vztahů s ostatními, historie a osobních nebo kolektivních aspirací" (TAP, 2005a, s. 305).

II. Identita jako kvalifikační systém.

"Osobní identita je součástí artikulace kolektivních identit, spojených se skupinami příslušnosti, referenčními kategoriemi nebo činnostmi a sociálním statutem" (TAP, 1996). Osobní identita se tak ukazuje jako strukturující systém, který integruje více dimenzí.

Na strukturování osobní ¹⁵identity se podílí sedm dimenzí:

1. *Časový rozměr* sebepoznání. Pocit identity se vztahuje k časovému rozměru sebepoznání. Z pocitu "kontinuity" nebo "kvazi-trvalosti" se subjekt situuje v čase a prostoru, což mu umožňuje konstruovat a organizovat projekty. Víme, jak důležitý je čas pro vznik a stabilizaci profesní identity. Uchazeč o jakoukoli pozici musí prokázat své schopnosti dlouholetou *praxí*. Pocit identity je však v dnešní době zpochybňován nutností přizpůsobit se novým podmínkám. Člověk musí být flexibilní, schopný změny, tvořivý, tj. schopný zpochybňovat vlastní zaběhnuté způsoby bytí a jednání.
2. *Smysl pro jednotu nebo soudržnost*. Pocit identity je spojen s pocitem jednoty nebo soudržnosti já. Tyto pocity se vztahují k představě reprezentace, více či méně stabilní, více či méně strukturované, kterou má jedinec sám o sobě. Tato perspektiva

¹⁵ Srov. TAP, 1980; 1988; 1991; 1996. Vývoj definic identit, zaznamenané změny v povaze a místě dimenzí a charakteristik identit (rysů, systémů, strategií atd.) jsou významným dokladem dosaženého pokroku. Většina autorů opouští "substancialistické" pojetí identity (stálost, stejnost, jednotu, kontinuita atd.) ve prospěch dynamického pojetí. Proto se nám pojmy identit a paradoxní dynamiky identit zdají být důležité. Jak řekl Piaget, neexistují procesy bez struktur a struktury bez procesů. Jinými slovy, nemůžeme nahradit definice struktury koncepcemi založenými na změně, aniž bychom analyzovali, jak se proměňují samotné struktury. Člověk může říci, že ztratil svou identitu, že už neví, kdo je, a přesto tím projevuje snahu najít soudržnost, smysl svých ztrát a způsob, jak se s nimi vyrovnat, nebo se pokusit o jejich *restrukturalizaci*.

jednoty a integrace je budována v řízeném čase a v historické perspektivě, v osobní historii jednotlivce. Pokud je člověk konfrontován se změnami ve své profesní kariéře (nezaměstnanost, změny funkcí nebo oborů činnosti), může tyto změny prožívat jako osobní projev nestability, jako důkaz ztráty identity, zejména pokud je zpochybněn pocit efektivity, spolu se ztrátou vnitřní soudržnosti, pocitem sebedestrukce, zrady hodnot vnímaných jako *základy sebe sama*.

3. *Systém mnohočetných identit, který tvoří osobní identitu, čerpá své bohatství právě z organizace této rozmanitosti. Různorodost evokuje mnohost rolí, které tvoří jedinou, celkovou osobu, ale také několik charakterů¹⁶ integrovaných do jediné osoby.* Osvojení si těchto rolí, afiliační závazek a účast na kolektivních projektech obohacují vnímání vnitřního já (jeho hodnoty a schopnosti) a vnímání vnějšího já ("Jakou mám hodnotu?"). Jak se hodnotím ve srovnání s ostatními?) Riziko této rozmanitosti však spočívá v redukci "bytí" na to, co má (na jeho kumulativní, kvantifikovatelné "vlastnosti"). Z profesního hlediska, stejně jako z hlediska kulturního, se rozmanitost jeví jako potřeba přijímat ostatní v jejich odlišnostech (ostatní jako lidi, stejně jako jiné činnosti, profese nebo obory, které jsou vnímány jako *jinakost*). Často je však u jednoho sociálního aktéra potřeba řídit několik funkcí nebo činností současně, které mohou být protichůdné a konfliktní. Nejvýznamnější příklad se týká nutného skloubení profesní a rodinné¹⁷ identity. Tyto artikulace přirozeně zahrnují regulaci chování a časových fází mezi oběma prostředími.
4. *Prosazování se prostřednictvím touhy po autonomii, potřeby oddělit se a uznání.* Snahy o autonomii lze dosáhnout prostřednictvím potřeby potvrzení a uznání. Jedinec usiluje o autonomii, o sebepotvrzení prostřednictvím kognitivní diferenciacie a afektivní opozice: je to způsob, jak říci, že je jiný, jedinečný a nezávislý. Důležitou roli při osvojování a řízení profesních identit samozřejmě hraje potřeba sebepotvrzení, autonomie a uznání. Mohou však být v rozporu s funkčními potřebami kolektivní práce: efektivita, sdílení nebo konkurence, identifikace s cíli skupiny nebo společnosti.
5. *Osobitost díky pocitu originality.* Jedinec zdůrazňuje svou odlišnost a usiluje o originalitu (která může jít až k deviaci, k překročení hranic) a jejím prostřednictvím projevuje svou snahu o jedinečnost. Jedinečnost a originalita mohou být důležitou hnací silou kreativity. Kolektivní definice profesní identity je však nejčastěji formulována normativně: "*jaký by člověk měl být nebo co by měl dělat, když je...*".

¹⁶ Pojem "charakterové" fáze zmínil Pierre Janet (1929). "Lidská osobnost, než se stane individuálním já, prochází fází charakteru. Ve vztahu k druhým nebo k sobě samým jsme postavy (tj.) jedinci schopní zvláštních schopností, schopní hrát určitou roli. V každém z nás jsou téměř dva charaktery: charakter vně a charakter uvnitř (doma)" (*Op. cit.* s. 178 a násl.).

¹⁷ Příliš často se o rodinné nebo profesní identitě mluví v jednotném čísle. V profesní oblasti i v rodinném životě je však identit více. Existují tedy vnitroprofesní regulace a vnitrodružinové regulace (člověka k sobě samému a k ostatním), k nimž se přidávají regulace mezi profesními identitami (a činnostmi) a rodinnými identitami (činnostmi).

Málokdy se bere v úvahu důležitost motivace a prostor pro svobodu, které profesionál potřebuje, aby mohl vytvořit něco nového. Ale ne každá *jedinečnost - originalita* - musí být nutně tvůrčí. Může vést k marginalizaci nebo dokonce k profesnímu vyloučení.

6. *Identita je zakořeněna v činnosti a tvorbě děl.* Identita se potvrzuje a upevňuje prostřednictvím činnosti, závazku, převzetí odpovědnosti a sociální spolupráce. Jedinec se snaží cítit zodpovědný a být ostatními uznáván jako zodpovědný. Tento vztah mezi identitou, činností a profesní odpovědností je samozřejmě důležitý. Jak ukázal Carmel CAMILLERI (1990), je třeba rozlišovat mezi *ontologickou identitou* (obecná definice sebe sama, mimo situace) a *pragmatickou identitou* (to, čím skutečně jsem v akci, v konkrétních situacích).
7. *Identita se vytváří jako hodnota a prostřednictvím hodnot.* I v obtížných situacích potřebuje být milován, uznáván, obdivován a přijímán ostatními. Snaží se ocenit sami sebe, najít svou hodnotu v očích druhých a následně i ve svých vlastních očích. Tento aspekt souvisí s potřebou být úspěšný, uspět v projektech, které jako vedoucí pracovník přijímá. *Pocit úspěchu* úzce souvisí s pocitem vlastní hodnoty a s potřebou být uznán jako člověk, který má hodnotu a "budoucnost". Tyto pocity úspěchu však budou konfrontovány s normami, s definicemi kompetencí. Jsou tedy spojeny s *kvalifikačními* (nebo *diskvalifikačními*) procesy, které rozpracovali sociologové, zejména Serge PAUGAM (2002).

III. Identita jako systém *kategorizace*.

Teorie o utváření individuální identity zdůrazňují význam, který je přikládán kolektivnímu začlenění jednotlivců, zejména jejich identifikaci se skupinou, ke které patří (LORENZI-CIOLDI, 1988). Udělení ¹⁸identity je kolektivní proces kognitivní a jazykové atribuce spočívající v zařazení osoby do určité kategorie. Kategorizace je mechanismus společný pro intraindividuální, interpersonální a integrační procesy konstrukce identity. Právě pomocí *typizačních* schémat (BERGER, LUCKMAN, 1986), více či méně stereotypizovaných, více či méně stigmatizovaných, a toho, co Erikson nazývá "koherentní kombinací fragmentárních identifikací" (ERIKSON, 1968, s. 53), si jedinec konstruuje vlastní identitu. "Tyto konkrétní kategorie používané k identifikaci druhých a k identifikaci sebe sama jsou proměnlivé jak v závislosti na sociálních prostorech, v nichž probíhají interakce, tak v závislosti na biografických a historických časových podmínkách, v nichž se trajektorie odehrávají (DUBAR, 2002, s. 114).

¹⁸ Všimněte si, že člověk může dávat nebo přijímat, brát nebo žádat, dobývat nebo ztrácet identitu, jako by to bylo "mít". Mám tělo, ale "já jsem toto tělo"; mám nemoc (mám rakovinu), ale je pro mě těžší být svou nemocí (jsem rakovina). Tato identita může být silná nebo slabá, zranitelná nebo odolná, osobní nebo kolektivní. Identita může být kvalifikující (např. přídavná jména) nebo kategoriální (např. obecná nebo vlastní podstatná jména).

Je pravda, že tyto kategorizace ovlivňují proces konstrukce identity, ale neurčují ji mechanicky, ani ji definitivně nefixují (LAING, 1961; DESROSIERES THEVENOT, 1988; DUBAR, 2002). Z vývojového hlediska můžeme konstatovat, že "kategoriální identifikace je současná s vytvářením sociálních identit. Je založena na procesu, při kterém má dítě tendenci identifikovat se s kategoriemi nebo skupinami (sounáležitost nebo reference) a dodržovat hodnoty, normy a pravidla těchto kategorií nebo skupin. Tyto identifikace se vytvářejí v komplexní síti "připodobňování" (zdůrazňování podobností) a diferenciací (genderové, etnické, kulturní, generační, národní, profesní, asociační, sportovní identity atd.) (TAP, 2005a, s. 313). Podle Clauda Dubara prostor uznání sociální identity velmi úzce závisí na uznání či neuznání znalostí, dovedností a sebeobrazu, tedy tvrdého jádra identit konstruovaných na základě institucionálních požadavků. Transakce mezi jednotlivci, kteří touží po identifikaci a uznání, na jedné straně a institucemi, které nabízejí status, kategorie, zařízení a různé formy uznání, na straně druhé, může být konfliktní.

IV. Identita v integrační systémové dynamice (personifikační/socializační strategie a styly).

Někteří autoři (např. MALEWSKA-PEYRE, TAP, 1991; TAP, 2005a) se domnívají, že geneze identity závisí na dvou komplementárních procesech: sociální integraci (interpersonální a sociokulturní) a psychické integraci (intrapersonální). Spojení těchto dvou integračních procesů umožňuje člověku od dětství *socializaci a personalizaci*. **Personalizace** (termín, který je vhodnější než personalizace, který již dlouho navrhuje tým¹⁹ z Toulouse) zahrnuje všechny strategie, které subjekt používá k socializaci, rozvoji a konstrukci vlastního itineráře. Vyjadřuje soubor psychologických procesů, které podporují činnosti, jimiž se subjekt buduje jako osoba.

Proces personifikace, který uvádíme níže, zahrnuje čtyři typy strategií:

1. *Strategie identity* odkazují na minulost, kterou je třeba hájit, na zakotvení v osobní historii, ve zkušenostní zkušenosti (být umístěn v prostoru a čase, zůstat sám sebou, mít hodnotu). Edmond Mark Lipiansky předkládá operacionální definici identitních strategií jako "postupů realizovaných (vědomě či nevědomě) aktérem (individuálním či kolektivním) k dosažení jednoho či více cílů (definovaných explicitně či na nevědomé úrovni), postupů vyvinutých v závislosti na interakční situaci, tj. v závislosti na různých determinacích (socio-historických, kulturních, psychologických) této situace" (LIPIANSKY, TABOADA-LEONETTI, VASQUEZ, 1990, s. 1). 24).

2. *Strategie sociálního umístění a angažovanosti se týkají* vztahu mezi jedincem a sociální skupinou (mít své místo, být milován, uznáván). Touha podílet se na kolektivních akcích a

¹⁹ Srov. Tap, Roudès a Antunes (připravované vydání, 2010), kde se zabýváme vývojem významu pojmu "personalizace", který je nyní marketingovým termínem. Více zařízení je personalizováno: "personalizace pracovní plochy systému Vista" znamená, že si spotřebitel může svobodně zvolit uspořádání pracovní plochy svého počítače: barvy, písma, zvuky a obrázky atd. Může si "přizpůsobit prezentaci". Může "přizpůsobit prezentaci"! Personalizace podpory lidí v obtížích si samozřejmě zachovává svůj význam "rozvíjet člověka, zaměřit se na něj, nikoli na zařízení. Proto je vhodnější hovořit o procesu *personalizace*, i když vyvstává otázka vhodného slovesa.

hledání společenského uznání a rolí ve společnosti, které jednotlivci poskytují místo a hodnotu v očích druhých, mu umožňují umístit se a zaujmout pozici vůči ostatním ve skupině (skupinách), do níž patří a na níž se odvolává. Pojem sounáležitosti lze spojit s pojmem afiliace (nebo disafiliace), který konkrétním způsobem rozvinul Robert CASTEL (1991).

3. *Projektové strategie* se týkají budoucnosti, která má být řízena a budována. Cíle, jichž má být dosaženo, jsou konkretizovány prostředky, které mají být provedeny. Jedinec znovu spouští svůj vlastní projekt, aby se osvobodil od obtížných situací v přítomnosti.

4. *Strategie zvládání* (adaptace/coping) používá jedinec ke zvládnutí a rozpletení přítomnosti, do které se zamotal (emoční zaměření, soustředění se na problém, hledání sociální podpory). Coping tak umožňuje přizpůsobit se obtížným situacím v přítomnosti. Tyto způsoby adaptace a obrany představují spolu s hodnotícími procesy jeden ze základních procesů určujících míru stresu v interakci člověk-prostředí (SORDES a další, 1994; TAP a další, 1995; SORDES-ADER a další, 1995; ESPARBES-PISTRE a další, 1996).

V. Styly identity.

V literatuře jsou často zmiňovány *styly* či *strategie identity* (srov. CAMILLERI et alii, 1990; LIPIANSKY, 1992, 1998; TAP, 1979, 1988, 1991; TAP, VINAY, 2000). Tento pojem navrhl již E. Erikson. Strategie identity přirovnal ke "stylům individualizace osoby" (1968/1972). Je však důležité rozlišovat mezi styly a strategiemi. Podle TAP (2005b) souvisí pojem "styl" s procesy koordinované individualizace a diverzifikace chování. Popisuje několik kategorií stylů:

- *Kognitivní styly*, které jsou často v protikladu k *afektivním stylům* (KOGAN, 1976; WITKIN, GOODENOUGH, 1981; HUTEAU, 1981, 1985, 1987);
- *Styly zvládání* (COHEN, LAZARUS, 1973), které charakterizují předvídatelnost chování stresované osoby v obtížné situaci. Pojem "*strategie zvládání*", který se stále častěji používá (TAP et alii, 1995, 1998; ESPARBES, SORDES-ADER, TAP, 1996; SORDES et alii, 1994), umožňuje překročit přínos stylistických koncepcí a zavést nový *strategický model*, který bere v úvahu dynamiku intrapersonálních procesů (kognitivní organizace strategií, váhu motivací a emocionálních mechanismů v rozhodování) v jejich vztazích k lidem, kontextům, situacím a událostem;
- *Životní styly* (ERIKSON, 1968; VANDENPLAS-HOLPER, 1998) označují možnosti a volby spojené s určitým způsobem organizace a orientace života;
- Pojem "*motivační styly*" zavedl Apter (2001) jako součást své teorie *zvratu*. Tato teorie se staví proti tradičním teoriím kontinuity, rovnováhy a homeostatické regulace a navrhuje dialogickou dynamiku, v níž dva protichůdné procesy zasahují způsobem, který je jak protichůdný, tak komplementární ...
- Teorie *flow*, kterou navrhl Mihaly Csikszentmihalyi (1988, 1991), je blízká teorii motivačních stylů. Zdůrazňuje přítomnost a důležitost procesu *autotelického* soustředění (sebeorganizace) v privilegovaných okamžicích tvorby, které jsou *prožívány* jako

optimální zážitky soustředění na sebe sama. Tato teorie je založena na hypotéze o aktivní přítomnosti vnitřní neboli intrinsické motivace (VANDENPLAS-HOLPER, 1998). Současné však existují vnější tlaky nebo podněty, které mohou zdůraznit, zablokovat nebo usměrnit vnější dimenze.

VI. Identita: od systému k procesu.

Jak jsme právě viděli, osobní identitu je třeba odlišovat od osobnosti. Identita není celá osoba, ať už je definována jakkoli. Jedná se o subsystém osobnosti dotyčného jedince; subsystém, který je v dynamickém vztahu s kognitivními a emocionálními dimenzemi člověka. Osobnost je naproti tomu tvořena komplexní koordinací všech bio-psycho-sociálních systémů, na jejichž základě člověk jedná, reaguje, reflektuje atd. Identita jako systém reprezentací může být strukturována různými způsoby v závislosti na příslušných teoriích. Z tohoto pohledu se berou v úvahu dvě úrovně analýzy, které jsou často protichůdné, ale v těsné interakci:

- **Vnitřní charakteristiky identity :**

Fenomenologický přístup (ROGERS, 1951; ANTUNES, 2000) k intraindividuálnímu (já-já) a interindividuálnímu (já-jiný) vztahu oceňuje procesy vnitřní konstrukce identity a sebeprezentace a zavádí důležitost procesů elaborace, zejména roli osobní zkušenosti, jistě ve stálém a integrujícím vztahu se sociálním a kulturním kontextem a s materiálními a symbolickými podmínkami, které jsou v tomto kontextu obsaženy. DUBAR (2002) představuje biografický proces jako intrapersonální proces konstrukce identity a P. Mussen (1980) zdůrazňuje význam konstrukce koherentní reprezentace sebe sama sebou samým.

- **Vzájemné charakteristiky identity.**

Erik Erikson (1950) byl prvním badatelem, který rozvinul analýzu vzájemných vztahů v konstrukci osobní a sociální identity. Podle Monique PINOL-DOURIEZ (1984) a Serge LEBOVICIHO (1985) je budování identity také procesem kognitivních a emocionálních proměn, který se rozvíjí během raných interakcí dítěte a dítěte. Dubar (2002) odmítá rozlišení mezi individuální a kolektivní identitou a navrhuje koncept sociální identity, který by znamenal artikulaci mezi dvěma přechody: jedním vnitřním, konstruovaným z interakcí jedince se sebou samým, a druhým vnějším, konstruovaným z interakcí jedince s institucemi, s nimiž je v kontaktu. Dubarův návrh je diskutabilní, neboť autor má tendenci zaměřovat individuální/kolektivní aspekty s psychologickými a sociálními ²⁰obsahy. Jakákoli identita, ať už individuální nebo kolektivní, totiž zahrnuje sociokulturní dimenze (hodnoty, funkce, účinky významu atd.), stejně jako psychologické procesy osvojování (behaviorální překlady, představy atd.). Tuto vícerozměrnost lze aplikovat na všechny kategorie identity (osobní, profesní, genderovou, náboženskou, národní a kontinentální atd.).

²⁰ Toto rozlišení vede k předpokladu existence sociálních dat integrovaných do individuálního fungování (nebo *individuálního přivlastňování sociálních dat*) nebo naopak existence psychologických dat integrovaných do kolektivního fungování (nebo *kolektivního přivlastňování psychologických dat*).

Na druhou stranu souhlasíme s Dubarovou hypotézou, když tvrdí, že "identita není to, co nutně zůstává 'identické', ale výsledek kontingentní '*identifikace*'. Je výsledkem dvojí jazykové operace: "diferenciace a generalizace"; první z nich má za cíl definovat rozdíl, to, co činí něco nebo někoho zvláštním, ve vztahu k někomu nebo něčemu jinému; v tomto smyslu je identita rozdílem; druhá operace je ta, která se snaží definovat společný bod třídě prvků, které jsou všechny odlišné, téhož jiného; v tomto přístupu je identita společnou příslušností. Tyto dvě operace stojí u zrodu paradoxu identity: co je jedinečné, to je společné. Tento paradox nelze vyřešit, pokud nevezmeme v úvahu prvek společný oběma operacím: ztotožnění se s druhým a druhým. V této perspektivě neexistuje identita bez jinakosti. Identity, stejně jako jinakost, se historicky mění a závisí na kontextu jejich vymezení" (DUBAR, 2000, s. 3).

Carmel CAMILLERI et alii (1990b) hovoří o složkách jádra struktury identity. Identitu definují jako polymorfní, dynamickou strukturu, jejímiž složkami jsou psychologické a sociální aspekty ve vztahu ke vztahové situaci v daném okamžiku sociálního činitele (jednotlivce nebo skupiny) jako sociálního aktéra. Identita se tedy vytváří v interakcích s prostředím a ve dvojím pohybu diferenciace a asimilace. V tomto procesu je třeba zdůraznit jak ztotožnění se s druhými, tak i rozlišení, které je ve vztahu k nim činěno.²¹

VII. Paradoxy identity.

Identita má paradoxní povahu, tj. zahrnuje protichůdné, a přesto komplementární a neoddělitelné orientace. Sociální psychologie upozornila na mnoho příkladů dilemat ("věžňovo dilema"; Kohlbergova morální dilemata, 1987... atd.) a paradoxních příkazů ("Je zakázáno zakazovat") nebo *dvojích omezení a pragmatických paradoxů* (Palo Alto; Watzlawick, Bateson, ...).

V rámci ²²dynamiky identity lze identifikovat šest paradoxů:

- **První paradox identity se týká komplementární a konfliktní přítomnosti podobností a rozdílů mezi objekty (osobami) se společnou identitou.** Identita "je konstruována v konfrontaci stejnosti a jinakosti, podobnosti a odlišnosti" (TAP, 1980b). Sociálně-kognitivní procesy (kategorizace, signifikace, legitimizace) usnadňují jak kognitivní vývoj, tak socializaci, které také umožňují, aby se diferenciace objektů skloubila s diferenciací a asimilací sebe sama a druhých²³. Tyto procesy jsou možné, pokud jedinec žije v relativně stabilním fyzickém a sociálním prostředí.

²¹ Neustále se diskutuje o tom, zda osobní identita jako systém reprezentací a pocitů obsahuje "jádro", které by v případě zpochybnění, popření ze strany druhých, vyvolalo krizi identity, reakce násilí na obranu osobní důstojnosti. Identitu bychom si vlastně mohli představit jako cibuli (metaforicky!), která se skládá z několika více či méně hlubokých slupek. Pokud cibule nemá jádro, má "zárodek", aby se mohla přenášet a rozmnožovat... a její krájení vás rozpláče! Hypotéza, že jádrem identity je identita hodnot (na rozdíl od identity skutečnosti), kterou vyslovil Camilleri (1990a, s. 86), zůstává otevřená k diskusi.

²² V článku "Identita a vyloučení" Tap navrhl čtyři paradoxy. Následné diskuse s různými posluchači či badateli nás vedly k tomu, že jsme sem přidali další dva paradoxy (viz TAP, 2005c, č. 83, s. 53-78).

²³ J. P. CODOL, 1979, 1980, 1984; H. WALLON, 1963, 1976; R. ZAZZO, 1980; P. MALRIEU, 1967, 1980, 1996.

- **Druhý paradox vyplývá z problematické vazby mezi sebestředností (na sebe sama) a decentrací vůči druhým.** Souvisí to s tím, že aby si jedinec mohl vybudovat vlastní identitu, bude se muset naučit decentralizovat, vystoupit ze svého egocentrismu (podle Piagetova vyjádření), aby mohl navázat reciproční vztahy s ostatními.

Dítěti se podaří získat vlastní identitu pouze tehdy, když se vzdá této egocentričnosti a naváže reciproční vztahy s ostatními. To je také začátek "vývoje systémů vztahů mezi jednotlivci a kulturních hodnot" (TAP, 2005a: 279). Například konstrukce profesních identit vyžaduje restrukturalizaci modalit interakce mezi Já (osobní identita), My (kteří mají stejnou profesní identitu) a Oni (všichni ti, kteří se od nás liší). Tato restrukturalizace může vést ke zdůraznění *příslušnosti k profesionálnímu my* a k uzavření tohoto my. To pak nutí snižovat protiklady mezi *mnou* a *námi* a zdůrazňovat rozdíly mezi *námi* a *jimi*. V případě snahy o otevření se bude tendence zvolit širší "my", které pravděpodobně pokryje dříve diferencované identity a zahrne odborníky, kteří se od nás lišili. Politický příklad: diferenciací (s možným protikladem) mezi Francouzi a Němci se snižuje jejich ztotožněním s evropskou identitou. Profesní příklad: diferenciací (s možným protikladem) mezi vedoucími a nevedoucími pracovníky nebo mezi prodejci a techniky je minimalizována identifikací s firemní identitou.

- **Třetí paradox identity se týká protichůdných modalit mezi procesem stálosti a řízením změny.** Osobní identita (*já jsem já*) stejně jako kolektivní identita (*my jsme my*) rovněž implikují myšlenku nadčasové stálosti a bez ohledu na změnu v čase života. Pokud se však subjekt (*já* nebo *my*) mění, přesto si zachovává pocit, že zůstává stejný a sám sebou v čase (pocit časové a strukturální identity). To je třetí paradox. Pro označení této paradoxní konstrukce identity mezi stálostí a změnou, mezi idealizací a pragmatickým přehodnocováním sebeobrazu v závislosti na situaci a na partnerech byl navržen termín identifikace (TAP, 1979).

Z profesního hlediska je identita nejsilněji ovlivněna, když je člověk nucen ke změně:

- Osoba musí najít první zaměstnání: musí hledat pozici odpovídající získaným dovednostem; vybudovat si profesní identitu prostřednictvím adaptace na podnik, na skutečnou práci; kromě pouhého uplatnění toho, co se naučila, se přizpůsobit pracovním podmínkám, pracovním vztahům; a uvědomit si postavení a hodnotu sebe sama a své profese v interaktivním řetězci pracovních míst a funkcí;
- Osoba musí změnit funkci nebo práci: povýšením nebo degradací, valorizací nebo devalvací, spojenou s přijetím výzev nebo restrukturalizací dovedností, vyhledáním nového školení;
- Osoba je nezaměstnaná; ztratila práci a hledá si jinou: zpochybnění získaných dovedností a pochybnosti o dosavadní profesní orientaci; obtíže vyrovnat se s

poklesem sebevědomí spojeným s nepracováním; snaha zorganizovat nový realistický profesní projekt, případně s novými akvizicemi;

- Osoba odchází do důchodu a prožívá tuto změnu pozitivně nebo negativně. Tento odchod do důchodu může být organizován v rozchodu s předchozím profesním životem nebo v relativní kontinuitě, přičemž reorganizace je diktována zachováním odměňování a opuštěním znehodnocování.

- **Čtvrtý paradox se týká protikladu mezi ontologickou a pragmatickou²⁴ identitou, který navrhl Carmel Camilleri (1990).** Mezi tím, co si myslíme, že jsme (ontologická koncepce), a tím, jací skutečně jsme v naší každodenní praxi (pragmatická variace našeho sebeuvědomění a pocitů o sobě samých při rozhodování a jednání), je neustálý odstup. Zde se alespoň částečně projevuje význam a složitost interakce mezi reálným a ideálním já v dynamické teorii sebepojetí, kterou představil Carl Rogers (1951).

Spojení mezi osobní a profesní identitou je zprostředkováno idealizovaným pojetím úspěchu (v životě nebo jen v práci), zprostředkovaným konkrétními lidmi, s nimiž se lze ztotožnit, ale od nichž si subjekt vypůjčuje "cílové stavy" (podle Kelmana, 1958), projekty, způsoby chování nebo životního stylu, způsoby myšlení nebo jednání. (podle Kelmanova výrazu z roku 1958), projekty, způsoby chování nebo života, způsoby myšlení nebo jednání. Vzájemně se zde ovlivňují tři procesy:

1. *Ztotožnění se s třetí stranou*: "Potřebuji se ztotožnit s někým, kdo mi umožní pokrok";
2. *Aktivní identifikace*: "Potřebuji vnější *model jednání*, s nímž se mohu ztotožnit nebo jej přijmout za svůj." (Mám schopnosti? Pokud je nemám, mohu je získat?)
3. *Idealizující identifikace*: "Potřebuji *ideál*, abych se konstituoval jako totální osoba (globální seberealizace, spojená s životním projektem, s kongruencí, s dáváním smyslu životu)".

Tyto tři procesy zasahují komplexním způsobem do dynamiky, jak kognitivní, tak sociální, artikulace mezi praktikami, činy na jedné straně a hodnotovými systémy, systémy anticipace, významu a legitimizace na straně druhé, které tvoří dynamiku personifikace.

- **Pátý paradox se týká identity, která může být postupně jednorozměrná a vícerozměrná.** V závislosti na kontextu, okamžiku nebo fázi prožívání může člověk žít se silným pocitem psychické jednoty nebo různosti. Tuto jednotu nebo rozmanitost lze vnímat jako pozitivní nebo negativní. Jednota může být spojena s klidem nebo s utrpením ze ztrát, které sjednocení způsobuje. Rozmanitost může být pozitivním výsledkem otevření a setkání založených na pochopení toho, co obohacuje jinakost. Může však také vést k "rozpadu" nebo "zkapalnění" já, ke ztrátě soudržnosti, dokonce k pocitu neexistence.

²⁴ TAP (2005b) se touto opozicí zabývá v souvislosti s procesy ontologické idealizace a pragmatické identifikace.

- **A konečně šestý paradox se týká složité artikulace mezi identifikací (časovou a strukturální variací sebeobrazu) a identifikací (s osobami, skupinami, hodnotami atd.).** Identita je konstruována z více identifikací, ale zároveň subjekt ví, kdo je on sám a kdo je ten druhý, a to i v případě krize identity. "Identifikace by tedy byla procesem, který umožňuje prožitek "plurality psychických osob", a také se [skrže ně] konstituují vzájemné vazby mezi jednotlivci a davem z afektivního společenství." (LIPIANSKY, TABOADA-LEONETTI, VASQUEZ, 1990, s. 9)

VIII. Dynamika identity v dnešním profesním světě.

Renaud SAINSAULIEU si všímá významu univerza pracovních vztahů jako místa "diferenciální konstituce individuálních identit" (1977, s. 335). Podle něj je zkušenost kolektivu jako pole konfrontace a boje, ale také jako pole setkání, vítězství a neúspěchů, rizik a objevů v přístupu k autonomii, k osobní moci, zahrnující uznání a sebepotvrzení, nezbytná pro rozlišení a reprezentaci sebe sama jako osoby, odlišné a jedinečné. Jinými slovy, osobní i profesní charakteristiky se v pracovních i mimopracovních vztazích vzájemně prolínají a propojují. Podle SAINSAULIEU "nestačí jen konstatovat, že pracovní vztahy mohou ovlivnit hluboce zakořeněné mechanismy osobnosti, jako je identifikace nebo schopnost diferenciaci. Je třeba se ještě pokusit identifikovat procesy, které vysvětlují tyto vztahy mezi vztahy sociální práce a kvalitou člověka" (*Op. cit.*, s. 311). Podle něj vede sociální bezmoc ke ztrátě identity (nejen profesní) a její opětovné získání závisí na možnosti vyrovnat se tak či onak se vztahovými nebo organizačními konflikty (v práci i mimo ni).

Často se setkáváme s tím, že "pracovní" chování je zaměňováno s "profesionální" činností. Děti a dospívající se však učí rozlišovat mezi pracovními a mimopracovními činnostmi a toto rozlišování přetrvává po celý život (volnočasové aktivity, vášně, koníčky atd.). Lze tedy říci, že profesní identita a činnost budou vycházet ze zkušeností a teorií, které jsou obsaženy v pracovním chování. Je pravda, že osobní identita je konstruována v raném věku a prostřednictvím procesů primární socializace (BERGER, LUCKMAN, 1966 nebo tr.fr. 1986), ale tato konstrukce předpokládá osvojení dovedností a úspěchů v pracovním chování.

Následně bude práce, nejprve ve škole a poté v zaměstnání, hrát rozhodující roli při strukturování identity studenta a poté profesionála. Toto strukturování bude zahrnovat několik změn v závislosti na zkušenostech a profesních cestách. Bude charakterizován jako ... "evoluční proces [...] formovaný profesními trajektoriemi" (BOUQUET, 2006).

Aniž bychom opomíjeli význam Sainsaulieuova příspěvku, navrhneme nové čtení současné socioprofesionální reality a jejího významu pro konstrukci profesní identity. Zde je třeba připomenout, že současnému ekonomickému a sociálnímu kontextu stále dominuje vážná hospodářská krize, která neustále vyvolává významné proměny v řízení organizací, v řízení pracovních míst a na trhu práce (BOUTINET, 1999; ANTOINE, 1996; DUBAR, 2000; ALMEIDA et alii, 2004; ANTUNES, 2006):

Dominantní paradigma se vyznačuje inovacemi, neustálými změnami a nepředvídatelností (se vši nejistotou, která z toho nevyhnutelně vyplývá);

V systému fungování platných společností dominuje : 1. 1. Globalizace ekonomiky; 2.

Rozšíření informačních toků; 3. Neustálý rozvoj informačních a komunikačních technologií;

4. Rozšířená nabídka služeb a služeb. Flexibilizace výrobních prostředků a řízení pracovních míst.

Z hlediska myšlenek můžeme připomenout tuto éru "éry neoliberálního triumfu", kdy současná dynamika organizací souvisí s: 1. požadavky flexibility a konkurenceschopnosti; 2. relokací; 3. fúzemí firem; 4. *outsourcingem*; 5. změnami v organizaci. Restrukturalizace a snižování počtu zaměstnanců; 5. Nejistota zaměstnání; 6. Nestabilita/nejistota práce; 7. potřeba zvládat nejistotu.

V tomto novém ekonomickém řádu dochází k nebezpečnému nárůstu nezaměstnanosti v národních ekonomikách. Nezaměstnanost je často spojena s fúzemí velkých nadnárodních společností, zavíráním továren, přesunem továren a pracovních míst do zemí, kde je levnější pracovní síla (východní a asijské země), a snižováním počtu zaměstnanců (např. Airbus, Alcatel, Pfizer, Bayer AG, Astra Zeneca, Daimler-Chrysler, Ford, Volkswagen, Hewlett-Packard a další²⁵). V současné době zažíváme nejvážnější hospodářskou krizi v moderní historii. Podle Mezinárodní organizace práce (ILO) se současná nezaměstnanost týká milionů lidí na celém světě, což odpovídá jedné třetině veškeré světové pracovní síly. Podle M. CHOSSUDOVSKÉHO (2003) je tato globální krize ničivější než Velká hospodářská krize ve 30. letech 20. století. "Krise zaměstnanosti je také subjektivní krizí zaměstnanosti, která vede k tomu, že stále více jedinců odmítá zastávat jakoukoli práci, aby se zařadili do jakýchkoli podmínek. Krize zaměstnanosti je především krizí jejího obsahu, v masivní mutaci řemesel směrem k profesím, těch druhých k povoláním, jejichž kontury jsou dnes těžko identifikovatelné" (BOUTINET, 1990, s. 116). Jestliže byl boj v 60. letech 20. století určován sociální nespravedlností, dnes je orientován na boj proti nezaměstnanosti, nejistotě zaměstnání a nestabilitě profesní kariéry. Současný konflikt je především spojen s nejistotou, s výskytem četných hrozeb týkajících se pracovních míst a dokonce i přežití podniků, hrozeb, které jsou špatně definované a neznámé jak ve svých obrysech, tak ve svých příčinách. Každý týden nějaká nadnárodní společnost oznámí celosvětové snížení počtu svých zaměstnanců nebo přesun továrny z jedné země do druhé. Namísto "relativně pevného a nehybného vesmíru", byrokratického a stratifikovaného vesmíru (o němž před třiceti lety hovořil R. Sainsaulieu, 1977), jsme dnes konfrontováni s vesmírem, který není příliš stratifikovaný, je nepředvídatelný a neustále mutuje, v němž jsou pracovníci vedeni k tomu, aby mezi sebou soutěžili o existující pracovní místa.

V této souvislosti se tak objevuje nová reprezentace práce a sebe sama v práci, spojená s výzvou řídit sebe sama: "Stále více pracujících a většina znalostních pracovníků se proto bude muset řídit sama... A musí se naučit rozvíjet sebe sama" (DRUCKER, 1999). Vytváří se tak nová kariérní perspektiva;

- Zaměstnanci jsou konfrontováni s rámcem založeným na nejistotě, na hlubokých a nejistých změnách. Současně však podniky chtějí investovat do lidského kapitálu;
- Tento kontext organizuje novou kariérní perspektivu a novou reprezentaci práce a pracovního života (mobilita mezi podniky, mobilita v druhu práce);

²⁵ Viz *Visão*, č. 731 ze dne 8. března 2007, s. 78 a násl.

- Přejít od rámce, v němž společnost skutečně řídila kariéru svých nejčestnějších odborníků, k rámci, v němž tito odborníci sami přebírají odpovědnost za řízení své vlastní zaměstnatelnosti.

Je pravda, že dnes velmi různorodá skupina "odborných a řídicích pracovníků" zůstává relativně privilegovaná, i když je postižena několika typy jevů, které jsou pro ni výhodné i nevýhodné:

- Jejich nárůst díky demokratizaci vzdělání, ale zároveň jejich relativní znehodnocení;
- Jejich vzdělání zůstalo velmi obecné (matematika, fyzika, technika) a jejich zařazení do hlavních funkcí, nikoli do konkrétních oborů;
- Jejich mobilita mezi hlavními funkcemi, zejména jejich příprava na funkce superlidů;
- Navzdory všemu vznik nových oborů: řízení lidských zdrojů, marketing, finance;
- Prodloužení řetězce velení, které z inženýrů dělá supertechniky podléhající příkazům shora;
- Zkrácení délky kariéry propuštěním osob starších šedesáti let;
- Přemnožení techniků, kteří ochuzují funkci manažerů a kteří se sami považují za odborníky. Jejich velmi rozsáhlý trh práce, díky jejich diplomům, dovednostem, síťem, schopnosti vytvářet vlastní pracovní místa (zejména v oblasti poradenství), díky dobrým platům, které umožňují kapitalizaci, kterou mohou investovat do vlastních pracovních míst. To však nebrání jejich nezaměstnanosti. A konečně, i když odborníci a vedoucí zaměstnanci ztrácejí určité výhody (měsíční plat, placená dovolená), jejich "profesní identita" je přesto ohrožena méně než u ostatních zaměstnanců.

Výzva, které dnes čelí zaměstnanci, manažeři, technici a dělníci, je spojena s nutností vyrovnat se s nejistotou a změnami. Tváří v tvář této skutečnosti musí mobilizovat své osobní zdroje a zároveň znásobit prostředky, jak obnovit rozpadající se sociální a profesní vazby a projevit solidaritu a tvořivost, zejména pod tlakem vedení, které se zaměřuje výhradně na produktivní výsledky.

V šedesátých letech měla profesní identita velmi silný kolektivní rozměr, ale dnes je trend hluboce individualistický.²⁶ V tomto kontextu nepředvídatelnosti se pojem kompetence stává ústředním pro osvojení si úspěchu a pro profesní rozvoj. Být kompetentní znamená být kvalifikovaný a schopný plnit požadavky profesních omezení. Odpovědnost za řízení vlastní kariéry a zajištění vlastní zaměstnatelnosti by pak připadla P&MS. To, co v minulosti

²⁶ Ačkoli P&MS "vyjednaly" svůj status kolektivně, je pravda, že byly vždy velmi individualistické a odmítaly "nástroje" řízení pracovní síly (například Hayův systém). Na druhou stranu to byli oni, kdo chtěl a uplatňoval individualizační politiku vůči ostatním zaměstnancům. Individualismus jako ideologie by však neměl být zaměňován s procesem individualizace, který se týká všech sociálních aktérů, samozřejmě ve vztahu k událostem, situacím a tlakům na efektivitu výroby.

prováděly společnosti, by nyní měly provádět jednotlivé P&MS. To je nepochybně to, co dnes společnosti říkají. Hospodářská a finanční krize a masivní nárůst nezaměstnanosti mezi zaměstnanci a zaměstnankyněmi jim však brání v dosažení této "samosprávy". U ostatních zaměstnanců víme, jak obtížné je uznávat kvalifikaci bez ohledu na její úroveň. Schopnost řídit vlastní zaměstnatelnost je tak oslabena.

IX. Systém profesních identit a procesy, které jej organizují.

Profesní identita jako systém se vyvíjí prostřednictvím více procesů:

- **Příslušnost**, která znamená dobrovolný akt přihlášení se, vyjadřuje proces přístupu k socioprofesní skupině prostřednictvím sociální vazby a usnadňuje vznik a udržení pocitu sounáležitosti a sociálního uznání. Konstrukce identity jako proces identifikace je procesem sounáležitosti a vztahu (DUBAR, 2002). Například pro profesionála znamená rozvíjení jeho profesní identity příslušnost k referenční skupině a posilování členství v ní, což ovlivňuje jeho "intuitivní vědění" (SAPIR, 1967), vede ho to k tomu, že "začíná myslet s ostatními" (HALBWACHS, 1950) a podporuje sdílení "společného symbolického kódu, který je základem vztahů mezi jejími členy" (PERCHERON, 1974, s. 32).
- Proto je neustále nutná **reorganizace chování, která je** spojena s procesem proměny reprezentace sebe sama jako profesionála. Konstrukce profesní identity vedoucích pracovníků je spojena s vývojem reprezentace "profesního světa" a osvojením si "hodnot různých skupin, s nimiž vstupuje do vztahu" (PERCHERON, 1974, s. 26). Tato reprezentace a integrace hodnot se odráží v profesním chování a volbách, které jsou spojeny se "socioprofesní kategorií".
- **Kvalifikace** (udělování kvalifikace a uznávání kompetencí) v sobě spojuje proces získávání vzdělání, které umožňuje získat kvalifikaci (získávání kompetencí), a také posouzení hodnoty vlastních kompetencí a sebehodnocení, které z nich vyplývá. "Typické konfigurace identity v oblasti práce by mohly být abstraktně spojeny s privilegovanými "momenty" ideální profesní biografie: okamžik *budování* identity tradičně odpovídající počátečnímu odbornému vzdělávání [...], okamžik *upevňování* identity spojený se zařazením a postupným získáváním kvalifikace v obchodních kanálech [...], okamžik *uznání* identity zvládnuté přístupem k odpovědnosti v podnikových kanálech [...], okamžik *stárnutí* identity a postupný přechod do důchodu" (DUBAR, 2002, str. 1). 238).

Kvalifikační identita je také spojena se znalostmi, které strukturují profesní identitu, protože základ kvalifikace je založen na znalostech, znalostech získaných výcvikem a zkušenostmi. *Naučené znalosti* jsou spojeny s teoretickými znalostmi, technickými informacemi, teoretickými znalostmi nezbytnými pro odbornou přípravu.

Konstruované znalosti jsou výsledkem praktického použití znalostí získaných a ověřených v praxi. *Integrované znalosti*, které zahrnují syntézu mezi teorií, praxí a osobním zpracováním zkušeností, vedou k rozvoji osobních kompetencí, tj. složek sebezpoznání, které se aktualizují v různých postupech, jež se od té doby stávají tvůrčími a ne pouze opakujícími se.

Kompetence tvoří subsystém, který lze označit za průřezový, vždy přítomný a ve vztahu k ostatním subsystémům. Jedná se o diferencující a zhodnocující prvek profesní identity, který však úzce souvisí s profesními výzvami a kritickými situacemi, s nimiž je subjekt konfrontován a kterým musí čelit. "Právě prostřednictvím kompetencí se nyní analyzuje profesní činnost, což z nich činí nástroj pro měření efektivity lidí v práci, a jakým způsobem také ovlivňují reprezentace, které si jednotlivci vytvářejí o svém jednání. [...]. Kompetence je také nositelem hluboké změny ve vztahu k práci. V tomto ohledu můžeme hovořit o "logice kompetencí", kterou vidíme v praxi, když kombinuje hodnocení výsledků, individualizaci kritérií mobility a zvýšenou odpovědnost, a která se tak hlásí k převzetí "logiky kvalifikace", zaměřené na uznání procesu získaných znalostí (školení, diplom, zkušenosti) a uspořádání kritérií pro klasifikaci" (NALLET, EVEQUOZ, 2000, s. 78).

- **Přechod** jako proces změny a vývoje je spojen se získáváním kompetencí socioprofesionální referenční skupiny, ale také s potřebou zvládat fáze změny, zvládat situace, stres a postoje spojené s těmito fázemi změny. Je to proces, který je strukturován ze setkání mezi odborníkem (s jeho osobní historií, cestou vzdělávání a sebereprezentací) a realitou socioprofesionálního kontextu, kde je povolán k interakci s lidmi, skupinami, v institucích, k prosazování projektů, k čelení výzvám atd.
- **Valorizace** odráží vnímaný pocit kompetence a osobní uznání vlastní hodnoty (sebeúcta). Valorizace je proces zahrnující dva vektory, které se vyvíjejí současně. Na jedné straně formativní a rozvojová cesta kvalifikace (kompetencí), s uznáním (*pro sebe i pro ostatní*) hodnoty sebe sama a svých znalostí, ve vztahu ke sounáležitosti a s pocitem začlenění do profesní dráhy (afiliace). Na druhé straně je to strukturace sebeúcty a vnitřní reprezentace vlastní hodnoty jako profesionála, která se promítá do schopnosti čelit výzvám v profesním itineráři (*strategie zvládání*), schopnosti riskovat a kvalitně a přísně reagovat na každodenní profesní situace. Odkaz na "výzvy" může mít samozřejmě ideologický podtext, pokud se používá k ospravedlnění nepředvídatelných událostí nebo riskantních rozhodnutí ve společnosti. Souvisí však také se strategií překonávání sebe sama a oceňování sebe sama tváří v tvář riziku, která se rozvíjí u dětí a mladých lidí bez ohledu na sociální postavení rodiny nebo u sportovců a sportovkyň v každém věku. V tomto bodě můžeme pozorovat existenci tří strategií, které jsou v různé míře, v závislosti na okolnostech a situacích, přítomny v každém z nás: *heroická strategie překonávání sebe sama* (S chrabřým srdcem není nic nemožné!), *dramatická strategie* vnějších determinismů: sociálních a kulturních (V závislosti na mém původu mi budou určité dveře vždy zavřené) a *strategie schopností* Amartyi Sena²⁷, v níž je naše svoboda (pozitivní i negativní²⁸) skloubena s naším chováním. Senova "schopnost" je spojena se svobodou, kterou má aktér, aby žil podle svých představ. Důležité nejsou statky, které má k

²⁷ Sen, A. *Přehodnocení nerovnosti*. Paříž, Seuil, 1992. Sen, A. *Identita a násilí*, Paříž, O. Jacob, 2006. Vzhledem ke způsobu, jakým Sen definuje pojem "schopnost", jej nelze překládat ani jako kapacitu, ani jako kompetenci. Stejně jako Paul Ricoeur a další překladatelé jej proto překládáme jako "schopnosti".

dispozici, ale způsob, jakým mu tyto statky umožňují *seberealizaci, uskutečnění životního projektu, který si zvolil*. Sen vychází z *teorie pozitivní a negativní svobody, kterou navrhl Isaiah Berlin (1969) a kterou přepracoval Ronald Dworkin (1995)*. *Pozitivní svoboda* představuje to, čeho je člověk schopen dosáhnout, čeho může dosáhnout nezávisle na omezeních, která mu kladou ostatní, zejména instituce. To, co Sen zajímá na pozitivní svobodě, jsou práva a možnost přeměnit je na skutečné zdroje. *Negativní svoboda* odpovídá pouze, ale to je také důležité (!), absenci omezení ze strany státu, institucí, skupin nebo jiných lidí. Tuto (negativní) svobodu bychom mohli spojovat s osvobozením od nelidských pracovních podmínek nebo odcizujících životních podmínek (individuálních nebo kolektivních).

X. Rozměry profesní identity.

Profesní identita, stejně jako každý systém identity, zahrnuje tři dimenze:

- **Kvalifikační identita**, která zahrnuje kvalifikaci a uznání.
Kvalifikace souvisí se získáním kompetencí, ale také s uznáním schopností²⁹. Uznání souvisí s vnímáním kompetencí druhými a sebou samým (sebehodnocení). Identita je také spojena s osobní cestou rozvoje kompetencí, s trajektorií vzdělávání a uznáváním kompetencí a s celým kariérním postupem, který odráží toto uznání ze strany organizace.
Zaměstnanci obecně, a zejména ti mladší, do tohoto rozměru své profesní identity vážně investují. Jeden z mladých manažerů v rozhovoru uvedl: "V této fázi, na začátku mé kariéry, je pro mě důležité, co se mohu naučit, pokud jde o nové znalosti, nové zkušenosti a s nimi spojené výzvy. Mezi hypotézou vydělávat 1500 EUR měsíčně prací, která není příliš zajímavá a není příliš náročná z hlediska nových znalostí, a hypotézou vydělávat 1000 EUR měsíčně zajímavou prací, ve které se mohu hodně naučit a rozvíjet nové znalosti a povinnosti, dávám přednost druhé hypotéze. Rozvoj nových dovedností spolu s novými integrovanými znalostmi je vnímán jako investice sama o sobě, která zvyšuje a rozšiřuje kvalifikaci a znalostní kapitál odborníka.
- **Kategorická identita** v sobě zahrnuje pocit sounáležitosti, chování, postojů nebo reprezentace v souladu s tím, co se očekává ve společnosti nebo v profesní skupině. Je spojen s pocitem, že je uznáván jako příslušník obecnějších kategorií (manažeri apod.). Profesní identita je také spojena s myšlenkou kategorie sounáležitosti (DUBAR, 2000) a často se socioprofesionální kategorií konstruovanou INSEE. Tato kategorie shrnuje celý soubor typických aspektů života určitého počtu jedinců, kteří mají něco společného - to, co Emile Durkheim nazval "způsoby jednání, citění a posuzování".

²⁹ Ricoeur převzal teorii schopností Amartyi Sena v P. *Les parcours de reconnaissance, Paris, Stock, 2004*. Používá tento výraz "uznání schopnosti" (spojený se "schopností").

- **Integrační identita** je kognitivní i emocionální konstrukt, který v sobě spojuje afiliaci (proces, kterým se člověk hlásí k aktivitám své socioprofesionální skupiny a účastní se jich) a integraci (mechanismy integrační konstrukce a zapojení do socioprofesionální nebo komunitní skupiny).

Tyto dimenze úzce souvisejí se socioprofesionálním úspěchem, který je zase spojen s intra- a interpersonálním hodnocením (sebehodnocením) a s obrannými (obranými mechanismy) a adaptivními (*zvládacími*) mechanismy.

XI. Identita a modely osobního a profesionálního úspěchu.

Každý člověk touží dosáhnout toho, co je pro něj důležité. Ne všechny aspirace jsou však automaticky realizovány. Proces, kterým se člověk stává kompetentním, je spojen se sebehodnocením³⁰ a externím hodnocením. Na základě *zpětné vazby* jedinec reaguje na to, jak ho hodnotí ostatní, a reviduje své vlastní hodnocení; následně identifikuje své slabé a silné stránky. Slabé stránky se díky seberozvoji, učení a sebekorekci metodou pokusů a omylů stávají silnými stránkami. Úspěch³¹ však není spojen pouze s pocitem kompetence, ale je výsledkem syntézy vnímané hodnoty (sebeúcty), vnímané výzvy (komplexnosti) spojené s odpovědností (povaha a složitost úkolů), dovedností (znalosti, know-how, interpersonální dovednosti), *zvládání* a odolnosti. K této syntéze se přidává ocenění a praktické aspekty řízení vlastní kariéry. Tyto procesy však nejsou nezávislé na kontextu a pracovních podmínkách, které se mohou zhoršit natolik, že způsobí vážné zdravotní problémy, někdy dokonce vedou k sebevraždě.

Dubar (2000) se domnívá, že jedinec se i ve své profesionální činnosti identifikuje s idealizovanými osobami nebo postavami (hrdiny, mudrci apod.). V současném kontextu vyvstává otázka, "s jakými hrdiny, s jakými referenčními modely se jednotliví odborníci ztotožňují? Představa úspěchu a profesionálního úspěchu je individuální mentální konstrukcí s kolektivními dopady a interakcemi. Při této konstrukci jednatel zohledňuje své potřeby, osobní projekty, reference o vzdělání, kvalifikaci a kulturu, v níž se jako osobnost vyvíjel. Tato mentální konstrukce má charakteristiky úzce spojené s reprezentací sebe sama jako profesionála v určitém kontextu, v určité sociální realitě (společnost, ekonomika, globalizace, požadavky na konkurenceschopnost, nestabilita nebo nejistota zaměstnání). Potřeba zvládat nejistotu a nároky (funkce, povinnosti) přímo souvisí s dovednostmi, které si subjekt již osvojil nebo které si bude muset rychle osvojit.

Navrhnout model osobního a profesionálního úspěchu se může zdát pochybné a riskantní. Lze ji kritizovat za to, že je součástí procesu idealizace a normativní legitimizace, který může sociálního aktéra vzdálit od skutečných potřeb jednání. Lze však ukázat, že tento proces idealizace probíhá v různé míře u všech sociálních aktérů a opírá se o různé systémy hodnot a

³⁰ Některé skupiny obyvatel s malým vzděláním mají potíže udělat krok zpět od sebe samých, a proto nejsou schopny efektivně využívat své schopnosti sebehodnocení.

³¹ Úspěch samozřejmě závisí na ekonomickém a sociálním kontextu a také na kompetenci těch, kteří stanovují cíle, často na základě libovolných kritérií.

přesvědčení (náboženské, politické, filozofické atd.). Tento proces je navíc v interakci s opačnou dynamikou pragmatických realizací. V každodenním životě dochází k neustálému pohybu mezi *idealizací* praxe a praxí ideálů, a to prostřednictvím projektů, snů a napětí při realizaci. Sociální aktér navíc používá *adaptivní chování* (*bio-psycho-sociální*), které ho může vést ke změně jeho chování, referenčních hodnot a reprezentace, kterou si v dané situaci vytváří. Toto chování, které mu umožňuje přijmout předepsanou a společensky očekávanou identitu, však narazí na stejně určující potřebu vnitřního a vnějšího ocenění a *uznání*. Tyto čtyři procesy (*idealizace, realizace, adaptace a uznání*) hrají významnou roli při vytváření a udržování profesní i osobní identity.

Závěr

V době psaní tohoto článku nás depeše agentury AFP informovala, že "Soud sociálního zabezpečení (TASS) v Nanterre právě odsoudil společnost Renault za "neomluvitelné zavinění" sebevraždy Antonia B, 39letého počítačového inženýra, který se 20. října 2006 vrhl z 5. patra hlavní budovy technického centra Renault v Guyancourt (Yvelines). Jeho rodina se domnívala, že společnost Renault nedodržela své bezpečnostní povinnosti a že k jeho činu přímo přispěl profesní stres, kterému byl zaměstnanec vystaven.

Paní B., vdova po Antoniu B., řekla: "Je to velká úleva, je to velké zadostiučinění po více než třech letech boje. Konečně bylo mému manželovi učiněno zadost. Uznávají, co si vytrpěl, co si vytrpěl kvůli Renaultu. Doufám, že to bude silný signál pro všechny společnosti, které obětují vše na oltář ziskovosti, a pro zaměstnance, aby věděli, že spravedlnost je na jejich straně. Nejde jen o případy, o kterých se píše v médiích, ale o lidi, kteří se zhroutí všude. To je pro ně silné poselství: "Zvedněte hlavy".

Rachel S., právnička rodiny, uvedla. "Doufám, že se konečně uzná, že lidé by měli být opět v centru všech rozhodnutí. To znamená, že se musíme přestat odvolávat na zranitelnost lidí, abychom vysvětlili jejich jednání.

"Podle toho, zda jste mocní nebo nešťastní, vás soudní rozsudky učiní bílými nebo černými," napsal La Fontaine v "Les animaux malades de la peste". Naštěstí to není vždy pravda. Rozhodnutí TASS je poctou spravedlnosti, ale také potvrzuje, že je třeba odmítnout nespravedlnost, ať už přichází odkudkoli. Už Max GALLO ve svém románu *L'oiseau des origines* (Paříž, Laffont, 1974) řekl: "Vždycky je to odmítnutí, které nás rodí. Chtěl jsem jít v odmítání dál, protože jsem zjistil, že je to dobývání sebe sama a druhého" (1974). Alain TOURAINE také potvrdil význam opozice v sociálních hnutích a prostřednictvím nich: "Je to gesto odmítnutí, odporu, které vytváří subjekt" (1993). Skutečnost, že identita může být prosazena prostřednictvím opozice, je zajímavá přinejmenším do té míry, že aktér má prostředky, jak ovládat své emoce a úzkosti, kde může prožívat své konflikty, aniž by se zničil, kde může dát svým *nárokům* smysl, aniž by se ztratil v násilí, což v situacích extrémního omezení není vždy snadné.

Nacházíme zde způsob, jakým George H. MEAD (1934, tr.fr. 2006), otec symbolického konstruktivismu, evokuje opozici mezi (spontánním) "já" a "jástvím" (konvenčními formami blízkými sociálním identitám): "V určitých oblastech se jedinec může prosadit. Určitá práva

jsou uznávána v (určitých) mezích. Když se však napětí stane příliš velkým, přestanou se tyto hranice dodržovat a jedinec se prosadí násilným způsobem" (*op. cit.*, s. 269). K tomu lze dodat, že *násilí* může být namířeno nejen proti druhým, ale také proti sobě samému. Může být samozřejmě důsledkem vzpoury proti nespravedlnosti, pohrdání, popírání důstojnosti ze strany druhých apod. Může však být také spojena s pocitem oběti. Může být ale také spojen s pocitem vlastní nadřazenosti, který je legitimizován příslušností k údajně nadřazené skupině (rasismus, sexismus atd.). Když však tento pocit nadřazenosti, tato touha po potvrzení ve skupině "najde funkční vyjádření, stává se zcela legitimní. Tato síla nás činí účinnými. Umět se prosadit v celé své originalitě, to je to, co je žádoucí" (*Op.cit.* s. 267). Axel HONNETH zase souhlasí s MEADem, když hovoří o tom, že "potenciál individuality je osvobozen prostřednictvím nárůstu právně zaručených prostorů svobody" (*The struggle for recognition*, 2008, 102). Všimněme si mimoděk rozdílu oproti názvu poslední knihy Paula RICOEURA: *Parcours de la reconnaissance* (2004). Honneth se opírá o *Hegelovu teorii boje o uznání* (*Fenomenologie ducha*, 1807, nejnovější francouzský překlad, 2006), zatímco Ricoeur rozvíjí mnohost významů uznání.

SAINSAULIEU³² se také opírá o hegelovskou dialektiku pána a otroka, aby pochopil a vysvětlil dynamiku identity dělníků. Podle Hegela je to touha po objektu, která zakládá počátek dialektiky vedoucí k poznání sebe sama. V průběhu tohoto pohybu touhy k věci se subjekt setkává s konkurenční touhou jiného subjektu. Pak se odehrává "boj na život a na smrt" mezi dvěma absolutními touhami. Aby byl člověk uznán, musí zapomenout na svou vlastní touhu po uznání, aby mohl přijmout uznání druhého. Sainsaulieu pomocí tohoto modelu ukazuje, že konstituce individuální identity je hluboce zakotvena ve společenských (včetně profesních) vztazích. Vítězstvím v tomto boji může být subjekt rozpoznán (a poznat sám sebe), protože získá mocenské prostředky, které mu umožní vymanit se z odcizujících pozic. "Mohla by se tak rozvinout celá sociologie moci být sám sebou, aby bylo možné lépe porozumět sociálním okolnostem utváření identit" (1977, s. 327).

Naopak Paul Ricoeur tuto potřebu čelit konfliktu, aby jej překonal, minimalizuje ve prospěch vztahu mezi jednáním, racionální schopností a vícenásobným poznáním. Podle něj lze rozpoznání mé identity mnou samým nebo druhými studovat z hlediska cesty (jazykové, filozofické nebo psychologické). Navrhuje posloupnost různých významů uznání: od *uznání jako identifikace* (poznávám něco nebo někoho, jeho identitu) přes *uznání jako vděčnost* (jsem vděčný za to, jak jsem přijat, dávám nebo přijímám hodnotu atd.), přes *sebepoznání* (konstrukce nebo rekonstrukce identity, přivlastnění schopností³³) až po reciproční *intersubjektivní uznání* (láska, právo a sociální úcta)³⁴.

Přitom je hlavním problémem záměna individualizace³⁵ a individualismu, která byla rekonstruována liberálním kapitalismem a která podle výrazu Alaina EHRENBURGA (1998) vyvolává "únavu ze sebe sama", přičemž deprese se dostavuje v důsledku institucionálních

³² V Sainsaulieu (1977) viz celou 8. kapitolu (kolektivní identity a sebepoznání na pracovišti, s. 302-343), ale zejména jeho "přečtení hegelovského schématu sebepoznání", s. 319 a násl.

³³ Ricoeur totiž vychází z díla Amartyi Sena, stejně jako my zde, a bere v úvahu teorii "schopností".

³⁴ Ricoeur si tuto trilogii výslovně vypůjčil od Honnetha (2004, s. 295).

nebo vztahových omezení, jako důsledek všeobecného tlaku na dosažení seberealizace (která se stala ideologií). Tuto souvislost mezi zdravím na pracovišti a hranicemi ideologie úspěchu lze vidět například v analýze Axela Honnetha³⁶ "Kapitalismus a seberealizace: paradoxy individuace". V návaznosti na Simmela (1983) uvádí, že pojem individuace se vztahuje ke čtyřem různým jevům: 1. individualizace osobních drah; 2. rostoucí izolace aktérů (ve společnosti opovržení nebo lhostejnosti); 3. zvýšená schopnost reflexe; 4. zvýšená schopnost reflexe. Potvrzení větší autenticity (2006, s. 308).

Vidíme tedy, že individuace, která je obvykle spojována se subjektivizací, singularizací jedince a budováním jeho osobní identity, je neustále živena rozporuplnými identifikacemi, které jsou zpočátku přijímány ve smyslu optimalizace prožitků, ale které subjekt bude muset následně opustit, aby se nadále cítil sám sebou, nebo aby znovu zahájil projekt, který ho zavazuje k transformaci, aby se stal jiným.

V současné krizové situaci, která se bude pravděpodobně prodlužovat, se nemůžeme "spokojit s manichejským diskurzem, v němž by "zlí" dělali vše pro to, aby si monopolizovali bohatství, a "dobří" by byli systematicky zbavováni; nebo v němž by "líní, zhýralí darebáci" dostali jen to, co si zaslouží, a "stateční pracující" by byli za své úsilí odměněni" (Vincent de GAULEJAC a Isabel TABOADA-LEONETTI, 1994, s. 112). Proto je důležité získat určitý odstup od prosazování stigmatizujících názorů. Viděli jsme, jak do procesů identity neustále zasahují paradoxní, ale nezbytné rozpory, které řídí náš způsob života.³⁷

Bibliografie.

- ALMEIDA, P., Rebelo, G., *A era da competência, um novo paradigma para a Gestão de Recursos Humanos e Direito do Trabalho* Lisboa, Editora RH, 2004,
- ANTOINE, J. *Valeurs de Société et Stratégies des Entreprises*, Paris, Presse Universitaire de France, 1996,
- ANTUNES, S., Personalidade e sucesso profissional, in *Emprego e Carreiras* suplemento do Semanário Expresso, Novembro, Lisboa, 2006, (s.8-9), 2006,
- BEAUVOIS Jean-Léon. *La Psychologie quotidienne*. Paříž, Presses Universitaires de France, 1984,
- BELLIER Suzanne *Le savoir-être dans l'entreprise. Utilité en gestion des ressources humaines*; Paris, Vuibert, 2004,
- BERGER Peter, LUCKMANN Thomas - *The Social Construction of Reality*; London, Doubleday, 1966; *La construction sociale de la réalité*; Paris, Méridiens Klincksieck, 1986,
- ,
BERLIN, Isaiah *Four essays on liberty*, 2. vydání, London, Oxford University Press, 1969,

³⁶ Honneth, 2006, s. 305 - 323.

³⁷ Podle Honnetha, vycházejícího z Anthonyho GIDDENSE (1987), je rozpor paradoxní tehdy, když se zamýšlenou realizací záměru ve skutečnosti snižuje pravděpodobnost, že se tento záměr uskuteční (2006, s. 286-287).

- BETTELHEIM, Bruno - "Individuální a hromadné chování v extrémních situacích. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 38, s. 417-452,
- BETTELHEIM, Bruno - *Přežít*, Paříž, Laffont, 1979,
- BOUQUET Brigitte - "Profesní identita"; in BARREYRE J.-Y., BOUQUET B. (Ředitel) - *Nouveau dictionnaire critique d'action sociale*; Paris, Bayard, 2006,
- BOUTINET Jean-Pierre *L'anthropologie du projet*, Paris PUF, 1990,
- BRUNER Jérôme S., TAGIURI, Renato Vnímání lidí, in G. Lindzey (ed.), *Handbook of social psychology*, vol. 2, Cambridge, Addison Wesley, 1954. S. 634-654,
- CAMILLERI Carmel, KASTERSZTEIN Joseph, LIPIANSKY Edmond-Marc, MALEWSKA-PEYRE Hanna, TABOADA-LEONETTI Isabelle a VASQUEZ Ana *Stratégies identitaires* ; Paris, PUF, 1990a, 232 s. (Coll. Psychologie d'aujourd'hui),
- CAMILLERI Carmel " Identité et gestion de la disparité culturelle : essai d'une typologie " in CAMILLERI Carmel, KASTERSZTEIN Joseph, LIPIANSKY Edmond-Marc, MALEWSKA-PEYRE Hanna, TABOADA-LEONETTI Isabelle et VASQUEZ Ana *Stratégies identitaires* ; Paris, PUF, 1990a, 232 s. (Coll. Psychologie d'aujourd'hui). 1990b, s. 85 - 110,
- CASTEL Robert - "De l'indigence à l'exclusion : la désaffiliation"; in DONZELOT Jacques - *Face à l'exclusion. Le modèle français*; Paris, Editions Esprit, 1991,
- CAUSER, Jean-Yves, DURAND Jean Pierre & William GASPARINI *Les identités au travail. Analyse et controverses*. Toulouse, Octares, 2009,
- CHEVRIER J., FORTIN G., LEBLANC R., THEBERGE M. - "La construction du style d'apprentissage"; in *Éducation et francophonie. Revue scientifique virtuelle*, 2000, XXVIII (1) (Srov. na internetu: <http://www.acelf.ca/revue>),
- CHOSSUDOVSKY M. - *A Globalização da Pobreza e a Nova Ordem Mundial*; Lisboa, Editorial Caminho, 2003,
- CLOUTIER Richard, GOSSELIN Pierre, TAP Pierre - *Psychologie d'élite* ; 2^o édition, Montréal, Gaëtan Morin Éditeur, 2005,
- CODOL Jean-Pierre - *Podobné i odlišné. Recherche sur la quête de la similitude et de la différence sociale* ; Aix-en-Provence, Université de Provence, 1979 (Thèse d'Etat),
- CODOL Jean-Pierre - " La quête de la similitude et de la différenciation sociale. Une approche cognitive du sentiment d'identité"; in TAP Pierre - *Identité individuelle et personnalisation*; Toulouse, Privat, 1980, s. 162-181,

- CODOL Jean-Pierre - "Sociální diferenciaci a nediferenciaci"; in TAJFEL H. (Dir.) - *The Social Dimension*; Cambridge/Paris, Cambridge University Press/Maison des Sciences de l'Homme, 1984,
- CRENNER Emmanuelle " Être retraité : quelle identité après le travail ? *Économie et statistique*, č. 393 - 394, 2006, s. 41 - 60,
- DESROSIERES Alain, GOY A., THEVENOT Laurent - "L'identité sociale dans le travail statistique. La nouvelle nomenclature des professions et catégories socioprofessionnelles"; in *Économie et Statistique*, n° 152, February 1983, s. 55-81,
- DORON Roland a PAROT Françoise *Dictionnaire de Psychologie*, Paris, PUF, 1990,
- DRUCKER Peter - *Management Challenges for the 21st Century*; New York, Harper Collins Publishers Inc, 1999,
- DUBAR Claude - *La socialisation* ; Paris, Armand Colin, 1991 ; 2. vydání, 2002,
- DUBAR Claude - *La crise des identités. L'interprétation d'une mutation* ; Paris, PUF, 2000,
- DWORKIN, Ronald *Bereme práva vážně*. Paříž, PUF, 1995,
- EHRENBERG Alain - *La fatigue d'être soi, Dépression et Société* Paris, Odile Jacob, 1998,
- ERIKSON Erik H. - *Childhood and society*; York, Norton, 1950, (8) (tr.fr. *Enfance et société*, 1950 Neuchâtel, D & N.),
- ERIKSON Erik H., NASS Joseph (přel.), LOUIS-COMBET Claude (přel.) - *Dospívání a krize: hledání identity*; Paris, Flammarion, 1972, 348 s. (Coll. Champs, č. 60),
- ESPARBÉS-PISTRE Sylvie, SORDES-ADER Florence a TAP Pierre - "Stratégies de personnalisation et appropriation des compétences à l'adolescence: différences entre garçons et filles"; in LESCARRET O. LEONARDIS M. (de) (Eds.) - *Séparation des sexes et compétences*; Paris, L'Harmattan, 1996, s. 247-277,
- GAULEJAC Vincent de a TABOADA-LEONETTI Isabel *La lutte des places; Insertion et désinsertion*, Paris, Ed. de l'Épi, 1994,
- GAULLIER Xavier "Emploi, retraites et cycles de vie. *Retraite et Société*, n° 37, Paris, La Documentation Française, 2002, s. 166 - 207,
- GAULLIER Xavier *Le temps des retraites. Les mutations de la Société salariale*. Paříž, Seuil, 2003,
- GIDENS Anthony *Ústava společnosti. Prvky teorie strukturování*. Paříž, PUF, 1987,
- HALBWACHS Maurice *La mémoire collective*, Paris, PUF, 1950,

- HEGEL Georg W.F. *Fenomenologie ducha* (originál 1807) Paříž, Vrin (překlad B. Bourgeois), 2006,
- HONESS Terry M., YARDLEY, Krysia, *Self and Identity: Perspectives across the Lifespan*. Londýn a New York, Routledge & Kegan Paul, 1987. (Viz také Amazon Kindle Edition, 2007),
- HONNETH Axel *Společnost pohrdání. K nové kritické teorii*. Paříž, La Découverte, 2006a,
- HONNETH Axel " L'autonomie décentrée " in F. Gaillard, J. Poulain and R. Schusterman *La modernité en questions. Od Richarda Rortyho k Jürgenu Habermasovi*. Paříž, Cerf, 2006b,
- HONNETH Axel *La lutte pour la reconnaissance*, Paris, Cerf, 2008,
- HUTEAU Michel - *Poznávání a osobnost. La dépendance-indépendance à l'égard du champ* ; Paris, Laboratoire de Psychologie différentielle, 1981, (diplomová práce),
- HUTEAU Michel. - *Les conceptions cognitives de la personnalité*; Paris, PUF, 1985,
- HUTEAU Michel - *Kognitivní styl a osobnost. La dépendance-indépendance à l'égard du champ* ; Lille, Presses universitaires de Lille, 1987,
- JANET Pierre *L'évolution psychologique de la personnalité*. (1929) Kompletní záznam přednášek, které proběhly v roce 1929 na Collège de France podle stenografických poznámek Mirona Espteina. Kniha ke stažení! 1. vydání: Paříž, Éditions Chahine, 1929. Reedice textu: Paříž: La Société Pierre Janet s podporou CNRS, 1984, 327 s. ,
- KELMAN, Herbert C. "Compliance, identifikace a internalizace: tři procesy změny postojů". *Journal of Conflict Resolution*, 2, č. 1 (1958): 51-60,
- KOGAN N *Cognitive Styles in Infancy and Early Childhood*, Hillsdale, NJ, Erlbaum, 1976,
- KOLB David A. *Zážitkové učení. Zkušenost jako zdroj učení a rozvoje*; Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice Hall, 1984,
- LAGACHE Daniel " La psychologie : conduite, personnalité, groupe " in Coll. *Somme de médecine contemporaine*. Paris, Edition Médicale, 1951,
- LEBOVICI Serge - "Le psychanalyste et l'étude des interactions précoces"; in *Revue française de Psychanalyse*, 1985, volume 49, pp. 1307-1329,
- L'ECUYER René - *Le concept de soi* ; Paris, PUF, 1978,
- L'ECUYER René - "Les transformations de l'identité personnelle à travers l'évolution du concept de soi chez les adultes et les personnes âgées"; in TAP Pierre (Editor) - *Identité individuelle et personnalisation*; Toulouse, Privat, 1980, str. 53-60,
- L'ECUYER René - "The development of self-concept through the life span" in LYNCH M. D., NOREM-HEBEISEN A. A., GERGEN K. J. (Redakce) - *Vlastní pojetí. Advances in theory and research*; Cambridge (Massachusetts), Ballinger, 1981, s. 200-218,

- L'ECUYER René - *Le développement du concept de soi, de l'enfance à la vieillesse*; Montréal, Presses Universitaires de Montréal, 1994,
- LEHALLE Henri - *Psychologie dospívající* ; Paris, PUF, 1995,
- LEYENS Jacques Philippe *Sommes-nous tous des psychologues ?* Brusel, Mardaga, 1983,
- LEYENS Jacques Philippe, BEAUVOIS Jean Léon *Sociální psychologie. L'ère de la cognition*, tome 3, Presses Universitaires de Grenoble, 1997,
- LIPIANSKY Edmond-Marc - " Identité subjective et interaction " ; in CAMILLERI Carmel, KASTERSZTEIN Joseph, LIPIANSKY Edmond-Marc, MALEWSKA-PEYRE Hanna, TABOADA-LEONETTI Isabelle et VASQUEZ Ana *Stratégies identitaires* ; Paris, PUF, 1990, (Coll. Psychologie d'aujourd'hui) pp. 173 - 211,
- LIPIANSKY, Edmond-Marc, TABOADA-LEONETTI Isabelle, VASQUEZ Ana, "Introduction à la Problématique de l'identité"; in CAMILLERI Carmel, KASTERSZTEIN Joseph, LIPIANSKY Edmond-Marc, MALEWSKA-PEYRE Hanna, TABOADA-LEONETTI Isabelle and VASQUEZ Ana *Stratégies identitaires* ; Paris, PUF, 1990, (Coll. Psychologie d'aujourd'hui) pp. 7-26,
- LORENZI-CIOLDI Fabio - "Discrimination between self and others and social categorisation"; in *Revue internationale de Psychologie sociale*, special issue *Dynamique personnelle et identités sociales*, Toulouse, Privat, 1988, n° 2, pp. 239 - 256,
- MALEWSKA-PEYRE Hanna, TAP Pierre (Eds.) - *La socialisation de l'enfance à l'adolescence* ; Paris, PUF, 1991,
- MALRIEU Philippe - *Les émotions et la personnalité de l'enfant* ; Paris, Vrin, 1967,
- MALRIEU Philippe - " Genèse des conduites d'identité " ; in Pierre TAP (editor) - *Identité individuelle et personnalisation* ; Toulouse, Privat, 1980 ; 2. vydání, 1986, s. 39-51 (Coll. Sciences de l'homme),
- MALRIEU Philippe - "Milieux sociaux et genèse de la personne"; in *Enfance*, zvláštní vydání *Hommages à René Zazzo*, 1996, č. 2, s. 134-142,
- MALRIEU Philippe - *La construction du sens dans les dires autobiographiques*. Toulouse, Erès, 2003,
- MARCIA, James E. "Identita a sebezvoje" In Richard Lerner, Anne Peterson, and Jeanne Brooks-Gunn eds. *Encyklopedie dospívání* (1. díl). New York: Garland, 1991,
- MASSONNAT Jean, PERRON Jacques. - Pour une approche multidimensionnelle de l'identité de la personne" *Psychologie française*, 1990, roč. 35, č. 1, s. 7-15,

- MEAD Georges H. - *Mysl, já a společnost z pohledu sociálního behavioristy*, (1° vydání 1934); Mysl, *já a společnost*. Paříž, PUF, Le lien social, 434 s., 2006,
- MONTEFIORE Alan "Personal identity and cultural identity" in F. Gaillard, J. Poulain and R. Schusterman *La modernité en questions. Od Richarda Rortyho k Jürgenmu Habermasovi*. Paříž, Cerf, 2006, s. 211-229,
- MUSSEN Paul - "La formation de l'identité"; in TAP Pierre (Editor) - *Identité individuelle et personnalisation*; Toulouse, Privat, 1980, s. 12-21,
- NALLET F., EVEQUOZ G. - "Compétence et orientation professionnelle"; in BELLIER Suzanne (Editor) - *Compétences en action*; Paris, Editions Liaisons, 2000,
- OUBRAYRIE Nathalie, SAFONT Claire, TAP Pierre - " Identité personnelle et intelligence sociale. A propos de l'estime de soi sociale"; in *Cahiers internationaux de Psychologie sociale*, Liège, 1991, č. 9-10, s. 63-76,
- PERCHERON Annie - *L'univers politique des enfants*; Paris, Fondation Nationale des Sciences Politiques/Armand Colin, 1974,
- PINOL-DOURIEZ Monique - *Bébé agi - bébé actif. Vznik symbolu v interakční ekonomice*; Paříž, PUF, 1984,
- RAWLS John *Théorie de la Justice* Paris, Seuil, Points, 2009,
- RASMUSSEN David "Rethinking subjectivity. Narativní identita a já" in F. Gaillard, J. Poulain a R. Schusterman *La modernité en questions. Od Richarda Rortyho k Jürgenmu Habermasovi*. Paříž, Cerf, 2006, s. 253 -263,
- RICOEUR Paul *Parcours de la reconnaissance. Tři studie* Paříž, Stock/Gallimard, folio Essais, 2004,
- RICOEUR Paul *Soi-même comme un autre*, Paris, Seuil Points Essais, 1990,
- ROGERS Carl Ransom - *Terapie zaměřená na klienta*; Boston, Houghton Mifflin, 1951,
- SAINSAULIEU Renaud - *L'identité au travail* ; Paris, Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, 1977 ; 3. vydání,
- SEN Amartya, *Identita a násilí. Iluze osudu*. Paříž, Odile Jacob, 2006,
- SEN Amartya, *Rethinking Inequality* Paris, Seuil, 1992,
- SIMMEL Georg "Individualismus", in *Schriften zur Sociologie. Eine Auswahl*, Frankfurt, 1983, s. 267-274. (citováno podle Honneth, 2004),

- SORDES Florence, Esparbès Sylvie, Tap Pierre " Contrôle de soi et stratégies de développement : le coping en question ". *Psychologie a vzdělávání (Francouzská asociace školních psychologů)*, 16, 81-96. (K dispozici na www.pierretap.com dokument č. 112),
- TAP Pierre Relations interpersonnelles et genèse de l'identité *Annales de l'UTM. Homo XVIII*, 7-43, 1979 (k dispozici na www.pierretap.com dokument č. 30),
- TAP Pierre (editor) - *Identité individuelle et personnalisation* ; Toulouse, Privat, 1980a ; 2. vydání, 1986, 490 s. (Coll. Sciences de l'homme), (částečně dostupné na www.pierretap.com, dokument č. 34/34b),
- TAP Pierre (editor) - *Identités collectives et changements sociaux* ; Toulouse, Privat, 1980b ; 2. vydání, 1986, 490 s. (Coll. Sciences de l'homme). (Částečně dostupné na www.pierretap.com, dokument č. 35/35b),
- TAP Pierre - *La Société Pygmalion ? Intégration sociale et réalisation de la personne* ; Paris, Dunod, 1988, 263 s. (Coll. Organisation et sciences humaines). (částečně k dispozici na www.pierretap.com dokument č. 80),
- TAP Pierre - "Personnalisation et conflits d'identité à l'adolescence"; in *Aprendizagem / Desenvolvimento: Revista internacional*; Lisabon, Institut Piaget, č. 10, 1990, s. 77-84, (k dispozici na www.pierretap.com dokument č. 93),
- TAP Pierre - "Socialisation et construction de l'identité personnelle"; in Hanna MALEWSKA-PEYRE H., Pierre TAP (Eds.) - *La socialisation de l'enfance à l'adolescence*; Paris, PUF, 1991, s. 49-73, (dostupné na www.pierretap.com document n° 100),
- TAP Pierre, Esparbès Sylvie, Fsian Hocine, Sordes-Ader Florence "Coping strategies and social desirability" Lisbon, *Aprendizagem Desenvolvimento*, Instituto Piaget, vol IV, n° 15-16, pp. 165-173, 1995 (dostupné na www.pierretap.com dokument č. 126),
- TAP Pierre, Esparbès Sylvie, Sordes-Ader Florence " Identité et stratégies de personnalisation " *Bulletin de Psychologie*, 428, L, s. 185 - 196, 1998 (k dispozici na www.pierretap.com dokument č. 166),
- TAP, Pierre, VINAY, Aubeline - "Dynamique des relations familiales et développement personnel à l'adolescence" in J.P.Pourtois et H. Desmet *Parent éducateur Paris, PUF2000*, s. 87 - 157,
- TAP Pierre - "Enfance et Identité sexuée" in Richard CLOUTIER, Pierre GOSSELIN, Pierre TAP - *Psychologie d'élite* ; 2° édition, Montréal, Gaëtan Morin Éditeur, 2005, Chapitre 10, (pp. 277-298 + corrigés 265 - 268 + bibliography). 2005a,
- TAP Pierre - " La construction de l'identité personnelle chez l'enfant " in Richard CLOUTIER, Pierre GOSSELIN P., Pierre TAP - *Psychologie de l'enfant* ; 2° édition, Montréal, Gaëtan Morin Éditeur, 2005, Chapitre 11, pp. 299 - 322 + corrigés 468 - 470 + bibliographie. 2005b,
- TAP Pierre - "Identita a vyloučení"; in *Connexions*, č. 83, 2005c, s. 53-78,

- TAP Pierre - "Identita"; in Jean Yves Barreyre, Brigitte Bouquet, André Chantreau, Pierre Lassus *Dictionnaire critique de l'action sociale*; Paris, Bayard Edition 1996, s. 192 - 194. Přetištěno a revidováno v Jean-Yves Barreyre a Brigitte Bouquet *Nouveau dictionnaire critique d'action sociale*; Paris, Bayard, 2006, s. 293 - 295,
- TAP Pierre, ESPARBES-PISTRE Sylvie, SORDES-ADER Florence - " Identité et stratégies de personnalisation " ; in *Bulletin de Psychologie*, tome 50, n° 428, 1997, s. 185-196. (K dispozici na www.pierretap.com, dokument č. 166),
- TAP Pierre, ROUDES Rolande, ANTUNES Samuel - "La dynamique personnelle et les identités professionnelles, en situation de changement" AFPA/INOIP, Lille (připravované vydání, 2010),
- VANDENPLAS-HOLPER Christiane - *Psychologický vývoj v dospělosti a stáří. Maturité et Sagesse*. Paris, PUF (Pédagogie d'aujourd'hui), 289 s., 1998,
- WALLON Henri - "Cíle a metody psychologie" *Dětsví*, 1-2, 1963, s. 5 - 71,
- WALLON Henri - "Psychologie et éducation de l'enfance" *Enfance*, n° spécial, 1976 s. 3-433,
- WITKIN H. A., GOODENOUGH D. R. - "Cognitive styles: Essence and origins" *Psychological Issues*, Monograph No. 51, 1981,
- ZAZZO René - 1980 " Les dialectiques originelles de l'identité " in Pierre TAP (directeur) *Identité individuelle et personnalisation*, Toulouse, Privat, str. 207 - 218.

=====